

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ
INSTITUTAS

POLITIKOS MOKSLŲ BAKALAURO PROGRAMA

KAROLIS JUKNEVIČIUS
IV kurso studentas

**TIESIOGINĖ DEMOKRATIJA: REFERENDUMŲ
VYKUSIŲ LIETUVOJE ANALIZĖ IR
TENDENCIJOS**

**BAKALAURO
DARBAS**

Darbo vadovas: doc. dr. A. Jankauskas

Vilnius, 2022

Bakalauro darbo vadovo/ės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Bakalauro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Bakalauro darbo recenzentas/ė:

.....
(v., pavardė)

Bakalauro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Juknevičius K. Tiesioginė demokratija: referendumų vykusių Lietuvoje analizė ir tendencijos: Politikos mokslų specialybės, bakalauro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas A. Jankauskas, 2022. – 38 p.

Reikšminiai žodžiai: tiesioginė demokratija, svarstomoji demokratija, dalyvaujamoji demokratija, referendumai, politinis elitas, pilietinė iniciatyva.

Šiame darbe nagrinėjama tiesioginės demokratijos teorinės prielaidos ir jų vieta šiuolaikinėje atstovaujamojoje demokratijos formoje. Darbe taip pat apžvelgiama dalyvaujamosios demokratijos bei svarstomosios demokratijos teoretikų argumentai, kurie stiprina tokius tiesioginės demokratijos procesus kaip referendumai. Taip pat, padaroma Latvijos, Jungtinių Amerikos Valstijų bei Šveicarijos patirčių apžvalgos siekiant ištirti kaip šiose valstybėse veikia tiesioginė demokratija. Norima pasvarstyti ar tiesiogini demokratijai yra vietos šiuolaikinėse demokratijose ir jei yra, ištirti ar jos praktikos naudingos. Galiausiai analizės metu siekiu patyrinėti ar Lietuvoje vykę referendumai yra kilę iš pilietinės iniciatyvos, ar jie labiau tapę politinio elito interesų įgyvendinimo įrankiais.

Turinys

Įvadas	5
1. Tiesioginės demokratijos prielaidos: dalyvaujamosios ir svarstomosios demokratijos teoretikų argumentai	4
1.1. Svarstomosios demokratijos argumentai.....	9
1.2. Tiesioginės demokratijos argumentai.....	11
2. Tiesioginės demokratijos praktikos šiuolaikinėse demokratijose	14
2.1. Tiesioginės demokratijos koreliacija su pasitikėjimu ir pasitenkinimu bendra demokratijos padėtimi.....	14
2.2. Tiesioginės demokratijos patirtys Latvijoje.....	15
2.3. Tiesioginės demokratijos patirtys Jungtinėse Amerikos Valstijose.....	18
2.4. Unikali Šveicarijos tiesioginės demokratijos patirtis.....	20
3. Referendumai Lietuvoje	22
3.1. Racionalaus pasirinkimo institucionalizmas.....	27
3.2. Visuotinė gyventojų apklausa dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės.....	27
3.3. Referendumas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo.....	27
3.4. Referendumas dėl sovietų kariuomenės išvedimo iš Lietuvos Respublikos.....	30
3.5. Referendumas Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti.....	30
3.6. Referendumas dėl privatizacijos.....	31
3.7. Referendumas dėl LR Konstitucijos 55, 57, 131 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir dėl teisingo gyventojų indelio kompensacijos teisingai privatizuojant valstybės turtą.....	31
3.8. Referendumas dėl LR Konstitucijos 47 straipsnio pakeitimo.....	31
3.9. Referendumas dėl Lietuvos narystės Europos Sąjungoje.....	31
3.10. Konsultacinis referendumas dėl Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimo.....	32
3.11. Referendumas dėl naujos atominės elektrinės statybos.....	32
3.12. Referendumas dėl LR Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo.....	32
3.13. Referendumas dėl LR Konstitucijos 12 ir 55 straipsnių pakeitimo.....	33
Išvados ir rekomendacijos	33
Literatūros sąrašas	35
Summary	38

Įvadas

Lietuvoje galime išgirsti žmonių, nepatenkintų esama valdžia, replikas susijusias su tiesioginiu piliečių įsitraukimo trūkumu, kaip būdą pagerinti esamą politinę situaciją. Tačiau būtina prisiminti, kad mūsų valstybės gyvenimo ir santvarkos procesai yra paremti atstovaujamosios demokratijos principais, todėl tiesioginio piliečių įsitraukimo į valstybės valdymą būdų kiekis yra ribotas. Piliečiai gali rinkti parašus tam, kad būtų skelbiamas referendumas, taip pat, turi galimybę rinkti Lietuvos miestų merus tiesiogiai ir, žinoma, tie, kurie turi balsavimo teisę, gali balsuoti prezidento rinkimuose bei parlamento, tačiau pastarieji rinkimai iš dalies pabrėžia faktą, kad atstovaujamas modelis turi viršenybę. Nagrinėjant Vakarų praktiką, nors ir tiesioginės demokratijos „įrankiai“ naudojami dažniau, reikia pripažinti, kad valstybių, kur piliečių valios išraiška dalyvaujant referendumuose, plebiscituose ar apklausose yra pagrindinė priemonė priimant valstybinius sprendimus, nėra.¹ Arčiausiai tokio modelio esančią valstybę galėtume laikyti Šveicariją.

Kita vertus, istoriškai susiduriame ir su teiginiais, kad demokratija negali būti suprantama ar interpretuojama tiesiogiai. Pavyzdžiui, XX a. ekonomistas ir politikos mokslų teoretikas J. Shumpeteris apie demokratiją teigė, kad ši valdymo forma negali būti suprantama taip kaip yra tiesiogiai verčiama iš graikų kalbos. Liaudies valdžia negali būti suprantama akivaizdžiausia jos prasme, demokratija reiškia tik tai, kad žmonės turi galimybę priimti arba atmesti, t.y., balsuoti arba ne už žmones, kurie turi juos valdyti. J. Shumpeteris priduria, kad žmones galima rinkti ir visai ne demokratiniais būdais, reikia siaurinti šį apibrėžimą įtraukiant dar vieną kriterijų – laisvą konkurenciją tarp potencialiai būsimų lyderių dėl rinkėjų balsų.² Šis apibrėžimas neigia tiesioginės demokratijos galimybę. Tačiau šiandien pastebime, kad tiesioginės ir atstovaujamosios demokratijos derinys neblogai veikia valstybėse, kurios jį naudoja. Taip pat, tiesioginė demokratija teoriškai didina žmonių įsitraukimą į valstybės gyvenimą, kas yra siekiama demokratijos vystymuisi. Taigi, tiesioginės demokratijos loginis pagrindas yra grindžiamas normatyviniu idealu didinti politinį dalyvavimą ir visuomenės įtraukimą į valdžios procesus. Pragmatiškai žvelgiant, visuomenės įsitraukimas į politinį gyvenimą reikštų ne tik atviresnę valdžią, bet ir efektyvesnę įstatymų leidybos darbą, įsiklausant į visuomenės ir suinteresuotų grupių nuomonę.³

Be to, buvo atlikti tyrimai apie tiesioginės demokratijos koreliacija su pasitikėjimu ir pasitenkinimu bendra demokratijos padėtimi. 2011 m. Šveicarijoje buvo atliktas tyrimas, kuriuo buvo siekta

---

¹ Valentinas Beržiūnas, „*Apie demokratiją Lietuvoje*“, Delfi, 2021

<<https://www.tspmi.vu.lt/komentarai/valentinas-berziunas-apie-demokratija-lietuvoje/>>

² Joseph Shumpeter, „*Capitalism, Socialism and Democracy*“, London, Routledge, p. 242.

³ Matt Qvortrup, „*Direct Democracy, A comparative study of the theory and practice of government by the people*“, Manchester University Press, 2013, p. 35.

išsiaiškinti ar tiesioginė demokratija turi įtakos individualiai žmogaus laimei ir pasitenkinimui.⁴

Šio amžiaus politiniai teoretikai neatmeta galimybės, kad demokratija gali būti tiesioginė, tačiau nepaisant to ar ji egzistuoja ar ne, ji nepakeičia atstovaujamosios demokratijos, o tik papildo parlamentarų ir politinių partijų darbą⁵. Atstovaujamoji demokratijos forma yra paplitusi praktiškai visose Vakarų valstybėse ir laikoma šiuolaikiniu demokratijos standartu. Todėl klausimas nebėra, ar gali egzistuoti tiesioginė demokratija, klausimas yra kaip galima pritaikyti tiesioginę demokratiją šiuolaikinėje politikoje. Šis klausimas suponuoja tai, kad tiesioginė demokratija yra aktuali. Demokratija, kaip ją suprantame dabar, yra politinių tradicijų sintezė, kurios amžius yra ne mažesnis nei keli šimtai metų⁶. Atėnų demokratija nepaisant to, kad pagal šių dienų standartus būtų laikoma apribojančia tam tikras teises ir pataisų priėmimo procesus, atspindėjo tikriausiai teisingiausią politinės galios padalijimą tarp gyventojų. Šie apribojimai mūsų laikams būtų būdingi žvelgiant į konstitucinį kontekstą, kur jie pritaikyti siekiant, kad asmens teisės ir kitos pamatinės institucijos būtų apsaugotos nuo lengvabūdiško keitimo, Atėnuose apribojimus naudojo išimtinai siauriems strateginiams tikslams – finansiniai dekretai, aljansai bei tarptautinės sutartys.⁷ Taip pat tai ką dabar laikome visuotine lygybe – žmogaus prigimties universalumą bei visų žmonių nelygstamą vertę ir vienodą buvimo pasaulyje galimybę, Atėnų visuomenei tai buvo mažų mažiausiai nepriimtina, turint omenyje vergovės legalumą.⁸ Tačiau šie skirtumai tarp Atėnuose prasidėjusios ir šiuolaikinės demokratijų nereiškia to, kad tiesioginė demokratija nebėra aktuali, ji kaip tik yra šiuolaikinės demokratijos sudėtinė dalis. Elementari logika sufleruoja, kad dalykas, kuris yra sudarytas iš, pavyzdžiui, a, b ir c, netekęs nors vieno komponento negali būti tuo pačiu dalyku – tai jau kažkas kita, lygiai taip pat yra ir su šiuolaikine demokratijos forma, atėmus Atėnų (tiesioginės) demokratijos politinės aplinkos (nors ir nedidelės) lygybę bei suverenumą, ar respublikonizmo tarpusavio kontrolės principą, kuris piliečiams suteikė galimybę būti laisviems nuo valstybės viešpatavimo ir su visomis institucijomis, kurios buvo sukurtos, kad kontroliuotų viena kitą, įsitvirtinusį teisės viršenybės principą, ar galiausiai liberalizmo paliktą idėją, kad žmonės yra laisvi,

---

⁴ Isabelle Stadelmann-Steffen, Adrian Vatter, „Does Satisfaction with Democracy Really Increase Happiness? Direct Democracy and Individual Satisfaction in Switzerland“ iš *Political Behavior*, Springer, 2012, p. 551

⁵ Bruno Kaufmann, M. Dane Waters, „Direct Democracy in Europe: A comprehensive Reference Guide to the initiative and Referendum Process in Europe“, Carolina Academic Press, Durham, 2004, p. 20

⁶ David Altman, „Direct Democracy Worldwide“, Cambridge University press, New York, 2011, p. 4

⁷ Melissa Schwartzberg, „Athenian Democracy and Legal Change“ iš *The American Political Science Review*, vol. 2, American Political Science Association, 2004, p. 311.

⁸ Leonidas Donskis, „Lygybė“

<<https://www.vle.lt/straipsnis/lygybe/>>

autonomiški ir atsakingi bei žinantys kas yra geriausia jiems patiems ir visuomenei, tai nebebūtų demokratija.⁹ Būtent dėl šios priežasties tiesioginė demokratija išlieka aktuali XXI amžiuje, todėl atsiranda galimybė tirti tiesioginės demokratijos instrumentus kaip, pavyzdžiui, referendumai. Prieš pradėdant referendumų, vykusių Lietuvoje, analizę, pirmiausia reikia pristatyti tiesioginės demokratijos prielaidas, konceptualizavimą bei praktikas kitose valstybėse.

1. Tiesioginės demokratijos prielaidos: dalyvaujamosios ir svarstomosios demokratijos teoretikų argumentai

Dalyvaujamosios demokratijos idėją galima būtų plačiai apibūdinti kaip piliečių sugrąžinimą į politiką. Ji paremta kolektyvine žmogaus idėja – žmogus valstybėje egzistuoja ne kaip individas, o kaip bendruomeninė būtybė. Ji paremta piliečių aktyvumu, kaip įmanoma platesniu tiesioginiu dalyvavimu bei savivalda, partinės sistemos reorganizavimu ir atskaitomybės didinimu. Tačiau šiems tikslams įgyvendinti reikalingos ir specifinės sąlygos – socialinės ir ekonominės atskirties tarp žmonių mažinimas, atvira informavimo sistema, savivaldos praktikos darbo ir gyvenamosiose aplinkose. Vienas pirmųjų dalyvaujamosios demokratijos teoretikų buvo kanadietis politologas C. B. Macpherson, kuris pastebėjo, kad praeito amžiaus septintajame dešimtmetyje tiek tarp mėlynųjų apykaklių (*blue-collar* – ang. k.), tiek baltųjų apykaklių (*white-collar* – ang. k.) darbuotojų kategorijų kilo nepasitenkinimas padėtimi ir susvetimėjimas. Iš šio nepasitenkinimo darbo sektoriuje kilo nauja permaininga idėja, kuri reikalavo suteikti darbuotojams dalį kontrolės industrijoje. Tuo pačiu metu taip pat išplito mintis, kad piliečiai turėtų galėti dalyvauti vyriausybės sprendimų priėmimo procesuose. Tuo metu tai buvo naujas judėjimas paskatinęs to meto sociologus ir kitų tipų mokslininkus atkreipti dėmesį susidariusią unikalią situaciją ir ją įvairiapusiškai tyrinėti. C. B. Macpherson pradėjo svarstyti ar liberalios demokratijos valdymo forma gali būti labiau įtraukianti piliečius ir jei taip, tai kaip?¹⁰ Politologas pastebėjo, kad mažas pilietinis dalyvavimas ir socialinė nelygybė yra taip susiję vienas su kitu, kad teisingesnei ir žmogiškesnei visuomenei reikalinga labiau įtraukianti piliečius dalyvauti politinė sistema¹¹. Todėl atkreipus dėmesį į tokios sistemos naudingumą neišvengiamai kyla klausimas ar didesnis pilietinis dalyvavimas sprendimų priėmimo procesuose yra įmanomas? C. B. Macpherson susiduria su dviem problemomis: dydžio problema bei spragomis ir užburtuoju

⁹ David Altman, „*Direct Democracy Worldwide*“, Cambridge University press, New York, 2011

¹⁰ C. B. Macpherson, „*The Life and Times of Liberal Democracy*“, Oxford University Press, New York, p. 94

¹¹ Ten pat.

ratu. Dydžio problema akivaizdžiai primena, kad vis tiek turi egzistuoti kokia nors atstovavimo sistema, nes šiuolaikinėse valstybėse yra ženkliai per daug gyventojų, kad galėtų būti taikoma antikinė tiesioginė demokratija ar kažkas panašaus į Naujosios Anglijos miesto susirinkimą. Atrodytų, kad naujosios technologijos kompiuterių, interneto ir telekomunikacijų srityse galėtų efektyviai padėti bandant pritaikyti tiesioginės demokratijos praktikas nepaisant didelio gyventojų kiekio, bet C. B. Macpherson pastebi, kad šios priemonės savaime tikslo pasiekti negali – sprendimų priėmimo procesas neišvengiamai turi turėti kažkokį organą, kuris formuluotų klausimus referendumuose ar plebiscituose. Valstybinės institucijos atrodytų patikimiausiai atliekant tokią svarbią užduotį kaip klausimų formavimas, nes privačių institucijų patikimumas ir skaidrumas yra labiau kvestionuotinas. Taip pat, patys piliečiai gali savo iniciatyva formuluoti tam tikrus klausimus, jie turėtų būti itin aiškiai suformuluoti, kad pakaktų atsakymo taip arba ne. Tačiau C. B. Macpherson dar kartą atkreipia dėmesį į žmonių ekonominius ir socialinius skirtumus – skirtingi žmonės turi priešingus interesus – todėl materialinio atotrūkio mažinimas yra siekiamybė. Savaime suprantama, jog klausimus sudėtingų problemų sprendimams turėtų kurti vyriausybiniis darinys, pavyzdžiui, socialinėse arba ekonomikos klausimų srityse yra reikalinga atitinkamo lygio ekspertizė, kurios didelė dauguma piliečių neturi. Vyriausybiniis darinys, žinoma, turėtų būti renkamas tam, kad atitiktų šiuolaikinius demokratinius standartus, todėl net ir siekiant didesnės tiesioginės demokratijos pritaikymo, valstybės valdyme reikalingi renkami politikai, kad vyriausybiniis dariniai netaptų autokratiškais. C. B. Macpherson galiausiai pastebi tai, kad elektroninės technologijos negali savaime suteikti tiesioginės demokratijos, nes piliečiams reikalinga išrinktų politikų atsakomybė, technologijos niekaip negali būti atsakingos¹².

Politikos teoretikas galiausiai svarsto prielaidą, kad norint sukurti ir pritaikyti dalyvaujamają demokratiją, žmonės turi mėgautis savo gebėjimų pritaikymu ir plėtojimu, o šis procesas dažniausiai vyksta tarpusavyje ir netiesiogiai skatina bendruomeniškumą. Taip pat, keliama ir antra prielaida, kad turi būti sumažinta socialinė ir ekonominė nelygybė, nes ši nelygybė yra būtina nedalyvaujamajai partinei sistemai, kad galėtų užtikrinti stabilumą visuomenėje¹³. Ir čia susiduriama su užburtu ratu, nes negalima pasiekti didesnio demokratinio dalyvavimo be išankstinio socialinio nelygybės ir žmonių sąmonės pasikeitimo, tačiau negalime pasiekti nelygybės ir sąmonės pokyčių be išankstinio

---

¹² Ten pat, p. 98.

¹³ Ten pat, p. 100.

demokratinio dalyvavimo didinimo¹⁴. Tačiau šiame užburtame rate C. B. Macpherson atranda ir išeičių, pastebimi pokyčiai visuotinėje sąmonėje, žmonės pradeda abejoti bendrojo nacionalinio produkto ir bendrai maksimalios ekonominės naudos maksimizavimu kaip pagrindiniu socialiniu tikslu ir vis dažniau susimąsto apie gamtinių išteklių eikvojimą ir žalą gamtai. Iš esmės, ekonomikos augimo sąnaudos kuria sąmoningumą. Be to, pastebimas ir didėjantis politinės apatijos kaštų suvokimas, o tai patvirtina naujai atsirandantis poreikis ir noras burtis į bendruomenes, asociacijas, kurios yra skirtos daryti spaudimą formaliajai savivaldybės politinei struktūrai, nesiekiant jos pakeisti.

Taigi dalyvaujamosios demokratijos pagrindinis tikslas yra panašus į tiesioginės demokratijos tikslą – galimybė žmonėms reikšti savo poziciją tiesiogiai išitraukiant į sprendimų priėmimo procesus. Žmonių dalyvavimas tokiuose procesuose tiesiogiai kuria jausmą, kad žmogaus balsas turi reikšmės savivaldos ar visos valstybės valdyme. Toks didėjantis žmonių sąmoningumas didina tiek demokratijos kokybę valstybėje, tiek žmonių pasitikėjimą ir pasitenkinimą šia valdymo forma.

1.1. Svarstomosios demokratijos argumentai

Profesorius John Dryzek svarstomąją demokratiją apibūdina taip – tai tokia demokratijos forma, kuri į politikos centrą iškelia pokalbius, svarstymą ir bendravimą, tai tam tikros rūšies komunikacija, kuri idealiu atveju yra visų pirmiausia pagarbi. Labai svarbu, kad dalyviai stengtųsi pasiekti ir suprasti tuos, kurių požiūriai yra kardinaliai skirtingi, suprantama, kad racionalūs argumentai yra pagrindinis komunikacijos būdas, todėl neapsiribojama vien ginčais. Tokia komunikacija kuria konstruktyvų dialogą, o ne siekį nugalėti oponentą, kitaip mąstantį žmogų. Reprezentatyvioje demokratijoje galima rengti apklausas įvairiais klausimais, tačiau išlieka didelė tikimybė, kad visuomenė nebus gerai, ar bent pakankamai informuota apie tam tikras problemas. Tai yra gerai žinomas racionalus neišmanymas, kodėl pilietis turėtų galvoti apie viešųjų klausimų sudėtingumą, jeigu jo individuali nuomonė ar balsas neturės didelės įtakos. Kita vertus, piliečiai gali neturėti nuomonės apie sudėtingus viešųjų ryšių klausimus, bet jie gali pasiūlyti atsakymą, nes kartais žmogus nenori pripažinti, kad nežino, o kaip išeitį pasiūlo skubotą, neapsvarstytą atsakymą. Taigi svarstomoji demokratija yra grindžiama prielaida, kad asmenys geba apmąstyti savo pasirinkimus, vertybes ir vertinimus atsižvelgiant į dalyvavimą politiniame dialoge su kitais asmenimis. Be prielaidos apie individus, svarstomosios demokratijos teoretikai daro

---

¹⁴ Ten pat.

prielaidą, kad piliečių svarstymo rezultatai gali turėti įtakos viešosios politikos sprendimams. Pavyzdžiui, referendumo metu politinis sprendimas priimamas visų galinčių balsuoti nuosprendžiu, todėl kodėl gi nebūtų pagrįsta siekti, kad tie žmonės, kurie balsuoja turėtų teisę dalyvauti ir svarstyme dar prieš balsavimą, piliečiai turi turėti galimybę dalyvauti svarstant sprendimą, o ne tik balsuoti dėl jo. Pats svarstymas, kaip socialinis procesas, skiriasi nuo kitų bendravimo rūšių tuo, kad svarstymo dalyviai gali keisti savo požiūrius, nusistatymus ir nuomones bendravimo metu, kai reikia įrodyti, o ne įtikinėti pasitelkiant prievartą, manipuliaciją ar apgaulę¹⁵. J. Dryzek teigimu, pati demokratijos esmė dabar plačiai laikoma svarstymu, o ne balsavimu, konstitucinėmis teisėmis ar net savivalda¹⁶. Svarstymo aktualizavimas demokratinuose procesuose reiškia tai, kad žmonės yra kviečiami jungtis tiesiogiai kuriant autentišką demokratiją, kompetentingi piliečiai užtikrina demokratinę kontrolę. Iš tiesų, atrodo, kad svarstomosios demokratijos teoretikų argumentai pasiūlo potencialų planą, kuris gali padėti sukurti geresnę tiesioginės demokratijos įgyvendinimo būdą. Kaip buvo minėta anksčiau, žmonės dažnai neturi nuomonės arba gali dažnai ją keisti diskusijų, svarstymų metu, o tai patvirtina reikšmingi empiriniai įrodymai iš James Fishkin tyrimų¹⁷. Po svarstymų piliečiai paprastai keičia savo pasirinkimą, kartais neiškarto, bet dažnai ir nenuspėjamai pasikeičia nuomonės. Atsitiktinai surinkus piliečius ir pateikus jiems subalansuota informacinę medžiagą ir tyrimo metu kiekvienas asmuo paskirtas į atsitiktinai sudėliotas grupes turi galimybę aptarti klausimą su kitais. J. Fishkin tyrimai buvo atlikti daugiau nei 20 kartų skirtingose valstybėse ir rezultatai parodė, kad beveik kiekvieną kartą piliečių nuomonė vienaip ar kitaip pasikeičia¹⁸. Susipažinus su tokiu dėsningumu reikia suvokti, kad tiesioginės demokratijos teoretikai dažniausiai būna susikoncentravę į piliečių valios išraiškas savaime, pavyzdžiui, balsavimu, o ne į kokybišką piliečių valios išraišką, nes yra daroma prezumpcija, kad žmogus automatiškai turi pakankamai žinių apie klausimus, dėl kurių balsuoja. Akivaizdu, kad šią idėją įgyvendinant didėtų žmonių balsavimo kokybė, nuovoka apie viešuosius klausimus ir bendra tiesioginės demokratijos kokybė valstybėje pagerėtų.

Iš pastarosios minties apie kokybiškus svarstymus ir diskusijas tarp piliečių, galima išvesti dar vieną naudingą procesą, kuris kyla iš svarstomosios demokratijos praktikos,

---

¹⁵ John Dryzek, „*Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*“, Oxford University Press, 2002, p. 1

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ James Fishkin, „*Consulting the Public through Deliberative Polling*“, iš *Journal of Policy Analysis and Management* Vol. 22, No. 1, 2003, p. 131

¹⁸ Ten pat.

pilietinės bendruomenės kūrimas. Toks plataus masto bendruomenės atsiradimas yra svarbus kiekvienam demokratijos tipui, nes stipri demokratija remiasi šia bendruomene, kurią kuria ir kontroliuoja aktyvūs piliečiai, joje vyksta pilietiškumo ugdymas ir užgimsta pilietinės atsakomybės jausmas. Iš esmės, įsitraukimas į bendruomenę leidžia skirtingiems individams perkeisti savo asmeninius interesus į bendrąjį gerį, arba jei neperkeisti, tai bendrąjį gerį laikyti virš savo asmeninių interesų.

Taigi, svarstomosios demokratijos teoriją galima laikyti kaip tiesioginės demokratijos papildymą ar atnaujinimą. Šios demokratijos teoretikai siekia tų pačių tikslų kaip ir tiesioginės demokratijos, pavyzdžiui, piliečių įtraukimas į sprendimų priėmimo procesą ar pilietinės bendruomenės kūrimas. Tačiau, jei tiesioginės demokratijos teoretikai savo pagrindinį siekį įvardina kaip piliečių galimybę tiesiogiai reikšti savo valią sprendimų priėmimo procesuose, tai svarstomosios demokratijos teoretikai pasiūlo į šį siekį integruoti svarstymą ir diskusiją prieš priimant sprendimą. Diskusijos ir svarstymai vyksta remiantis tikslia informacija ir faktiniais įrodymais. Todėl svarstomosios demokratijos teoretikų siūlymas sutelkti dėmesį į svarstymus prieš sprendimo priėmimą yra visiškai pagrįstas tuo, kad turi teigiamą poveikį pilietiškumo ugdymui, priimtų sprendimų kokybiškumui ir demokratijos autentiškumui.

1.2. Tiesioginės demokratijos argumentai

Remiantis Morgens Herman Hansen, tiesioginė demokratija yra paremta keturiais teiginiais¹⁹:

1. Beveik universaliai priimamas teiginys, kad demokratija yra „geras dalykas“
2. Iš pirmojo teiginio natūraliai išplaukia teiginys, kad maksimali demokratija yra optimaliausia demokratija.
3. Kadangi tiesioginė demokratija yra arčiausiai to, kas yra demokratijos esmė, tokia demokratija yra geresnė už kitas jos formas ir todėl ji yra maksimali demokratija.
4. Šiuolaikinių modernių technologijų pagalba tiesioginė demokratija yra vėl galima.

Pirmasis teiginys yra kildinamas iš Žano Žako Ruso pažiūrų ir teiginių veikale „Visuomenės sutartis“. Filosofas ne kartą mini, kad bendra kolektyvinė visuomenės valia visada turėtų priimti geriausią sprendimą visiems ar bent daugumai, sprendimo tikslas – bendrasis geris. Bendrasis geris, kaip tikslas, kviečia pilietinę visuomenę įsipareigoti esant

---

¹⁹ Morgens Herman Hansen, „*Direct Democracy, Ancient and Modern*“, The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe, Abingdonas, Routledge, 2008, p. 38

reikiamybei atsisakyti dalies savo laisvių. Be to, „Visuomenės sutartyje“, trečioje knygoje, Ž. Ž. Ruso cituoja Lenkijos karalių Stanoslova Leščinskį, kuris Lenkijos parlamente pasakė - „man labiau patinka laisvė su pavojumi nei taika su vergove“ - taip pabrėždamas koks turėtų būti piliečio, kuris gyvena demokratinėje santvarkoje, nusistatymas²⁰. Antrąjį teiginį M. H. Hansen išveda iš politikos teoretiko Benjamin Barber knygos „Strong Democracy: Participatory Politics for a new Age“, kurioje yra kritikuojama šiuolaikinė liberali demokratija bei jai suteikiamas pavadinimas „siauroji demokratija“ (*thin – ang. k.*), nes tokia demokratijos forma neskatina piliečių aktyvumo, jungimosi į pilietines asociacijas ar savivaldos procesus²¹. Todėl B. Barber sugrįžta prie demokratijos ištakų, kur tiesioginės demokratijos praktikos skatino piliečių aktyvumą. Trečiasis teiginys yra loginė išvada mąstant apie minimalią ir maksimalią demokratiją. Minimali demokratija apibrėžiama taip: demokratija apibrėžiama pakartotinai surengiant rinkimus su minimalia kandidatų konkurencija ir plačias gyventojų dalis įtraukiant į dalyvavimą²². Maksimali demokratija, šiuo atveju siejama su Atėnų demokratija, savo apibrėžime yra kompleksiškesnė, nes jame piliečiai ne tik dalyvavo politiniuose procesuose, bet patys priėmė sprendimus, pagal kuriuos vėliau gyveno ir taip pat, aktyviai dirbo valdžios institucijose ir todėl žmonės galėjo kontroliuoti visas politinio proceso dalis²³. Tačiau vėl gi, reikia prisiminti, kad tai buvo veiksminga nedideliame teritoriniame vienetė. Galiausiai ketvirtasis teiginys paremtas skaitmeninės demokratijos principu – demokratijos praktika naudojantis skaitmeninėmis priemonėmis ir technologijomis²⁴. Skaitmeninė demokratija ir jos iniciatyvos buvo kuriamos kaip priemonė, kovojant su demokratinių institucijų problemomis – pasitikėjimo, skaidrumo ir teisėtumo stoka. Iš tiesų, jei būtų plačiai taikomas šios priemonės, tai jos suteiktų galimybę tapti tiesioginės demokratijos priemonėmis, nes atsirastų paskata žmonėms tiesiogiai išreikšti savo nuomonę bent jau vietos savivaldos klausimais.

Visi šie teiginiai yra kildinami iš įsitikinimų, kuriais remiamasi kaip tiesioginės demokratijos, nesvarbu senosios ar šiuolaikinės, pagrindimo. Prie jų eina dar bent penki argumentai, kuriuos Morgens Herman Hansen siūlo vadinti „penkiomis tiesioginės

---

²⁰ Jean-Jacques Rousseau, „*The Social Contract*“, <<https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/rousseau1762.pdf>>

²¹ Benjamin Barber, „*Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*“, University of California Press, 2003, p. 24

²² Robert Dahl, „*Poliarchy: Participation and Opposition*“, 1971, p. 1-2

²³ Mark Cartwright, „*Athenian Democracy*“ https://www.worldhistory.org/Athenian_Democracy/

²⁴ Julie Simon, Theo Bass, Victoria Boelman, Geoff Mulgan, „*Digital Democracy: The tools transforming political engagement*“, 2017, p. 11

demokratijos kolonomis“²⁵.

1. Įsitikinimas, kad paprasti piliečiai yra protingi žmonės, kurie gali priimti protingus sprendimus sau ir kitiems bendrapiliečiams.
2. Įsitikinimas, kad paprasti piliečiai yra pasiruošę nepaisyti savo interesų, jeigu jie nesutampa su nacionaliniu interesu.
3. Įsitikinimas, kad paprasti piliečiai gali būti pakankamai informuoti apie kylančias arba jau iškilusias problemas.
4. Įsitikinimas, kad paprasti piliečiai yra suinteresuoti patys dalyvauti politinių sprendimų priėmimo procese, vietoje šio darbo patikėjimo profesionaliems atstovams.
5. Įsitikinimas, kad racionaliems sprendimams priimti nebūtina ekspertinė kvalifikacija, ji reikalinga suformuluoti ir parengti pasirinkimus, kuriuos paprasti žmonės, vedami sveiko proto, priims.

Šie įsitikinimai yra tiesioginės demokratijos pagrindas. Šiais laikais tiesioginė demokratija daugiau redukuota į vietos lygmenį. Nerasime valstybės, kurios valdymo forma būtų tiesioginė demokratija. Visuotiniu valstybiniu lygmeniu tiesioginę demokratiją galime patirti tik visuotinio lygmens referendumu²⁶. Svarbu pridurti, kad egzistuoja nemaža tikimybė praktikoje, jog piliečiai gali neturėti ekspertinių žinių, kurių galėtų reikėti sprendžiant labai specifinius, techninius klausimus. Žinoma, siektina, kad žmonės galėtų šiuos klausimus spręsti, tačiau tai reikalautų tiek didelio noro gilintis į klausimą iš piliečių bei nemažų pastangų informuojant visuomenę apie abiejų pusių argumentus. Tačiau suvokiant, kad referendumas nebūtinai kyla iš piliečių valios, kyla klausimas ar ši tiesioginės demokratijos išraiška yra visada „tiesioginė“?

Politikos mokslų daktarė Saskia Hollander pastebi, kad kelių pastarųjų dešimtmečių referendumų literatūra plėtoja krizės diskursą²⁷. Dažniausiai akademikai tariamą demokratinį poslinkį į tiesioginę iš atstovaujamosios, įvardija kaip pastarosios krizės pasekmę. Toks argumentas teigia, kad referendumai vis labiau institucionalizuojami ir naudojami, kaip nepasitenkinimo atstovaujama demokratija, būdas²⁸. Taip pat, šis argumentas padiktuoja mintį, kad ši nepasitenkinimo atstovaujama demokratija banga kyla iš piliečių valios ir,

---

²⁵ Ten pat.

²⁶ Ten pat, p. 38-39

²⁷ Saskia Hollander, „The Politics of Referendum Use in European Democracies“, Palgrave Macmillan, Cham, 2019, p. 4

²⁸ Ten pat, p. 3

atrodo, kad ši prielaida nebuvo ginčijama. Saskia Hollander kviečia suabejoti, ar ES šalyse vykstantys referendumai kyla iš pilietinės iniciatyvos, o juo labiau motyvuojant susirūpinimu dėl atstovaujamosios demokratijos kokybės²⁹. Autorė siūlo nagrinėti, ar referendumai Europoje iš tiesų yra normomis grindžiamas atsakas į tariamus atstovavimo ir atskaitomybės trūkumus, ar daugiau dėmesio reiktų skirti politinio elito veikėjams. S. Hollander atlikusi tyrimą apie referendumų dažnį ir formą, pastebėjo, kad ES nepakeitė reprezentatyvaus sprendimų priėmimo *status quo* ir ištyrė, kad yra labai nedidelė dalis ES valstybių, kuriose referendumai yra tapę politinės rutinos dalimis, o dar mažiau valstybių, kuriose referendumą inicijuoja piliečiai³⁰.

2. Tiesioginės demokratijos praktikos šiuolaikinėse demokratijose

Nors ir apžvelgus tiesioginės demokratijos teorines prielaidas galima pamanyti, kad ši santvarka būtų arti idealios, šiuolaikiniame pasaulyje dominuoja atstovaujamoji demokratija. Tačiau tai nereiškia, kad tiesioginė demokratija negali reikšmingai papildyti atstovaujamosios. Dauguma demokratių valstybių konstituciškai leidžia piliečiams prisidėti prie įstatymų leidybos proceso tiesiogiai, pavyzdžiui, referendumų būdu. Žinoma, skirtingose valstybėse egzistuoja skirtingi reikalavimai tam, kad būtų galima surengti referendumą, tačiau galimybė išlieka.

2.1. Tiesioginės demokratijos koreliacija su pasitikėjimu ir pasitenkinimu bendra demokratijos padėtimi

2011 m. Šveicarijoje buvo atliktas tyrimas, kuriuo buvo siekta išsiaiškinti, ar tiesioginė demokratija turi įtakos individualiai žmogaus laimei ir pasitenkinimui³¹. Mokslininkai aptiko koreliaciją tarp tiesioginės demokratijos ir pasitikėjimo bendra demokratijos padėtimi valstybėje. Dar Žanas Žakas Ruso, ketvirtoje „Visuomenės sutarties“ knygoje, Šveicarų tautą laiko laimingiausią pasaulyje, nes savo demokratinėje santvarkoje jie turi galimybę politinį valstybės gyvenimą apspręsti patys³². Panašią idėją tęsia klasikinės demokratijos teoretikai, yra manoma, kad piliečių dalyvavimas valstybės reikaluose didina ne tik didina pilietinio įsitraukimo norą, bet ir didina pasitikėjimą politine sistema ir

---

²⁹ Ten pat, p. 4

³⁰ Ten pat, p. 5

³¹ Isabelle Stadelmann-Steffen, Adrian Vatter, „Does Satisfaction with Democracy Really Increase Happiness? Direct Democracy and Individual Satisfaction in Switzerland“ iš *Political Behavior*, Springer, 2012, p. 551

³² Jean-Jacques Rousseau, „*The Social Contract*“.

demokratiniais procesais. Atlikus tyrimą, sąryšis tarp tiesioginės demokratijos ir individualios žmogaus laimės nebuvo rastas, tačiau tyrėjai pastebėjo, kad tiesioginė demokratija yra susijusi su didesniu pasitikėjimu ir pasitenkinimu demokratija³³. Išvadose rašoma, kad žmonės gyvenantys politinėse sistemose, kurios naudoja daugiau pilietinių iniciatyvų ir referendumų, turi pozityvesnį požiūrį į demokratijos veikimą³⁴. Taip didėja ir gyventojų noras domėtis politika, pilietinis įsitraukimas į savivaldos reikalus, o nuo to didėja demokratijos kokybė. Amerikietis sociologas Larry Diamond ir italas politikos mokslininkas Leonardo Morlino nagrinėdami demokratijos kokybę nustatė, kad ji yra aukšta ten, kur pastebime piliečių dalyvavimą ne tik balsuojant, bet ir priklausant politinėms partijoms bei jungiantis prie visuomeninių organizacijų, diskutuojant dėl viešosios politikos klausimų, komunikuojant su išrinktais atstovais bei reikalaujant atskaitomybės iš jų, taip pat, dalyvaujant viešųjų klausimų sprendimuose tiesiogiai vietos lygiu³⁵.

2.2. Tiesioginės demokratijos patirtys Latvijoje

Latvijos likimas po Antrojo Pasaulinio karo buvo labai panašus į Lietuvos. Abi valstybės kentėjo okupaciją, kuri galų gale nutrūko 1990 – aisiais, kada abi paskelbė, kad kiekviena atkuria savo nepriklausomybę taip padėdamos tašką kruviniems okupacijos metams. Latvija, kaip ir Lietuva, išsilaisvinus iš komunistinio režimo pasuko demokratijos link, todėl verta panagrinėti kaip posovietinės erdvės valstybės, pasirinkusios nepriklausomybės kelią, savo naujoje politinėje realybėje realizuoja demokratines praktikas, o šiuo atveju, labiau pasigilinti į tiesioginės demokratijos praktikas. Tiesa, Latvijos demokratijos šaknys atsirado seniau, nei tada kai baigėsi sovietmetis. Latvijoje, panašiai kaip ir Lietuvoje, demokratija pradėjo formotis po Pirmojo pasaulinio karo. Dabartinė Latvijos Respublikos konstitucija buvo priimta 1922 - aisiais ir atnaujinta 1993 – aisiais metais ir ji užtikrina piliečiams teisę ne tik dalyvauti parlamento rinkimuose, bet ir referendumuose. Taip pat, konstitucija užtikrina automatinius iš „viršaus į apačią“ ir piliečių inicijuotus iš „apačios į viršų“ referendumus. Pasak Evren Somer, Latvijos konstitucija turi aštuonias skirtingas tiesioginės demokratijos priemones, kurios visos yra teisiškai įpareigojančios³⁶. Referendumai yra populiariausia tiesioginės demokratijos išraiška Latvijoje. Šios priemonės yra iš esmės referendumų tipai, kuriuos mokslininkas skirsto į tris dalis: privalomieji, „iš

---

³³ Ten pat.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Larry Diamond, Leonardo Morlino, „*The Quality of Democracy: An Overview*“, p. 23-24

³⁶ Evren Somer, „*Direct Democracy in the Baltic States: Institutions, Procedures and Practice in Estonia, Latvia and Lithuania*“, C2D Working Paper Series, 2012, p. 30

viršaus į apačią“, „iš apačios į viršų“³⁷. Į privalomuosius įeina konstituciniai referendumai, kuriais galima būtų keisti specifinius straipsnius bei privalomasis referendumas dėl stojimo į Europos Sąjungą, kuriuo piliečiai sprendžia įstojimo ir išstojimo klausimus³⁸. „Iš viršaus į apačią“ – parlamentinis plebiscitas norint keisti Europos Sąjungos narystės sąlygas; pusiau plebiscitas dėl įstatymo panaikinimo, kai norima vetuoti įstatymą; prezidento plebiscitas dėl parlamento atleidimo³⁹. Ir galiausiai „iš apačios į viršų“ – piliečių iniciatyva norint keisti konstituciją; teisėkūros iniciatyva pateikiant suformuluotą įstatymo pakeitimo projektą ir iš piliečių kilusi iniciatyva norint paleisti parlamentą. Nuo nepriklausomybės atkūrimo Latvijoje buvo surengta 10 referendumų ir bent keturis kartus buvo rengtos iniciatyvos, kuriomis buvo bandyta surinkti reikiamą kiekį parašų, „iš apačios į viršų“ būdu⁴⁰. Iš dešimties rengtų referendumų įvyko penki. Trys iš jų kilo iš pilietinės iniciatyvos, tai yra, „iš apačios į viršų“, šeši kilo iš parlamento arba prezidento, tai yra, „iš viršaus į apačią“, ir vienas referendumas buvo privalomasis, nes buvo svarstoma integracija į Europos Sąjungą, o tai reikalavo konstitucijos koregavimo⁴¹. Tam, kad Latvijoje būtų surengtas „iš apačios į viršų“ referendumas, turi atsirasti iniciatyva iš politinės partijos ar politinės asociacijos, ar tiesiog paprastų piliečių ir jiems visų pirma reikia surinkti dešimt tūkstančių parašų, juos surinkus, reikia surinkti 10 % parašų nuo visų turinčių balsavimo teisę⁴². Anksčiau, kad referendumas būtų laikomas įvykusi, jame turėjo dalyvauti 50 % piliečių turinčių balsavimo teisę, tačiau dėl nustatytos aukštos dalyvavimo kartelės buvo sunku sutelkti rinkėjus balsuoti, todėl 1933 – aisiais metais ši konstitucijos nuostata buvo iš dalies pakeista į tokia, kurioje referendumas yra laikomas galiojančiu, jei jame dalyvavo bent 50 % praeituose parlamento rinkimuose dalyvavusių žmonių⁴³. Anksčiau minėti penki neįvykę referendumai neatitiko šios konstitucijos nuostatos. Be to, vienas referendumas, kuris yra laikomas įvykusi, pasiekė 44.72 % rinkėjų aktyvumo ir iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog turėtų būti neįvykęs, tačiau tai buvo prezidento inicijuotas referendumas dėl parlamento paleidimo, o tokiu atveju Latvijos konstitucijos 48 straipsnis nurodo, kad parlamento paleidimui pakanka 50 % dalyvavusių žmonių balsavimo „už“⁴⁴.

Atrodytų, kad Latvijoje piliečiai turi nemažai tiesioginės demokratijos instrumentų,

---

³⁷ Ten pat.

³⁸ Ten pat.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Ten pat, p. 54

⁴¹ Ten pat, p. 45-52

⁴² Latvijos konstitucija, 78 str. < https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016.pdf?lang=en

⁴³ Ten pat, 74 str.

⁴⁴ Ten pat, 48 str.

kurie yra susiję su referendumais, tačiau svarbu paminėti, kad yra ir nemažai apribojimų, kurie trukdo dažniau jais naudotis. Visų pirma, Latvijos konstitucija apriboja kelias politinių klausimų sritis taip, kad jos negalėtų būti pateiktos ir pasiūlytos spręsti referendumu. 73 Latvijos konstitucijos straipsnis nurodo, kad:

„Referendumu negali būti priimami šie klausimai: biudžetas, valstybės skolinimasis, mokesčiai, maitai, transporto tarifai, karo prievolė, karo skelbimas ir pradėjimas, taikos sutartys, nepaprastosios padėties įvedimas ir atšaukimas, mobilizacija ir demobilizacija, taip pat tarptautinės sutartys“.

Antras apribojimas yra susijęs su dviguba parašų rinkimo sistema. Jau prieš tai minėta, kad norint pateikti visiškai parengtą Konstitucijos ar įstatymo pakeitimo projektą reikia surinkti ne mažiau kaip 10 % galiojančių visų rinkėjų parašų, o dar prieš tai reikalingi 10 tūkstančių parašų, kad būtų įvykdytas pirmojo parašų rinkimo etapo reikalavimas. Jei palygintume šį parašų rinkimo procesą su tokiu pat procesu Šveicarijoje, pastebėtume, kad teikiant joje pasiūlymą visiškai ar iš dalies pakeisti konstituciją, reikia surinkti apie 2 % registruotų rinkėjų balsų, todėl Latvijoje nustatyta riba gali pasirodyti labai aukšta⁴⁵. Šveicarijoje norint surinkti tokį kiekį balsų yra skiriamas 18 mėnesių laikotarpis, kai tuo tarpu Latvijoje pirmiems 10 tūkstančių yra skiriamas 12 mėnesių periodas, o antrajam parašų rinkimo etapui vos 30 dienų ir parašus leidžiama rinkti tik tam numatytose vietose⁴⁶. O trečias trikdys rengiant referendumą ir vienas svarbiausių yra rinkėjų aktyvumo kvorumai. Kad konstitucinio referendumo rezultatai būtų įgyvendinti ir teisiškai privalomi (*legally binding – ang. k*) už juos turi balsuoti ne mažiau kaip pusė rinkimų teisę turinčių piliečių, referendumai dėl įstatymo panaikinimo arba piliečių teisėkūros iniciatyvos reikalauja, kad juose dalyvautų bent pusė praeitų parlamento rinkimų dalyvių. Visi penki neįvykę referendumai yra būtent dėl trečiojo apribojimo, nors įdomus faktas tas, kad visiems jiems pritarė dauguma dalyvavusių piliečių⁴⁷.

Be teisinių apribojimų, Latvijos istorijoje pasitaiko ir atveju, kai tam tikrais klausimais suinteresuotos politinės partijos trukdo vykti referendumui, ragindamos nedalyvauti jame. Taip siekiama padaryti, kad balsuoti susirinktų mažiau žmonių, nei reikia, kad referendumas būtų laikomas įvykusi. Pavyzdžiui, 2008 – ūjų metų referendume, kuris

^{45 45} Evren Somer, „*Direct Democracy in the Baltic States: Institutions, Procedures and Practice in Estonia, Latvia and Lithuania*“, C2D Working Paper Series, 2012, p. 56

⁴⁶ Ten pat, p. 42

⁴⁷ Maria Marczewska – Rytko, „*Handbook of Direct Democracy in Central and Eastern Europe after 1989*“, Verlag Barbara Budrich, 2018, p. 140-142

kilo dėl nepasitenkinimo parlamento darbu ir prastos ekonominės padėties valstybėje, buvo išreikštas siekis paleisti parlamentą, nepavyko surinkti pakankamo elektorato kiekio. Manoma, kad pagrindinė priežastis kodėl taip įvyko buvo keturių valdančiųjų partijų koalicijos, vadovaujamos ministro pirmininko Ivars Godmanis, pastangos raginant žmones boikotuoti rinkimus⁴⁸. To meto politinis elitas nesiekė konstruktyvios diskusijos bandant įtikinti žmones balsuoti prieš, jie paprasčiausiai ragino boikotuoti balsavimą.

Taigi Latvijoje egzistuoja pilnai funkcionuojančios tiesioginės demokratijos priemonės. Jų funkcionalumą užtikrina konstitucija ir kiti teisės aktai, tik pagrindinė kliūtis yra nesėkmė siekiant didelio rinkėjų aktyvumo, o tai nulemia ar referendumas yra galiojantis.

2.3. Tiesioginės demokratijos patirtys Jungtinėse Amerikos Valstijose

Jungtinės Amerikos Valstijos yra ta valstybė, kuri įvairiais lygmenimis laikoma pavyzdžiu kitoms šalims. Amerika, kitaip nei dauguma kitų tautų, buvo įkurta remiantis laisvės, apribotos vyriausybės ir asmeninės atsakomybės principais, o svarbiausia tai, kad šie principai yra neatsiejami JAV piliečio identitete. Savime suprantama, kad JAV yra pasaulinės ekonomikos lyderė ir, turbūt, niekas nesiimtų ginčyti fakto, kad tai yra siekiamybė, tačiau šiuo atveju norėčiau atkreipti dėmesį į šios valstybės tiesioginės demokratijos patirtis ir pritaikymą bei ko galime išmokti iš šios patirties.

Jungtinėse Amerikos Valstijose, pirmoji tiesioginės demokratijos praktika fiksuojama 1898 metais, kai Pietų Dakotos valstija įteisino referendumus. Dabar, pagrindinės JAV tiesioginės išraiškos yra referendumų teisė, pilietinė iniciatyva bei referendumo atšaukimo teisė (*recall – ang. k*). Amerikos akademikai pastebėjo, kad tiesioginės demokratijos pritaikymas lėmė spartesnę valstijų ekonominį augimą⁴⁹. Be to, pastebėta, kad balsavimas dėl iniciatyvos iš tiesų labiau telkia rinkėjus ir didina pilietinį aktyvumą.⁵⁰ Iš tiesioginės demokratijos instrumentų panaudojimo buvo tikėtasi, kad piliečiai turės daugiau įtakos valstybės lygmens politikos formavimui ir turtingų interesų grupių įtakos valstijų įstatymų leidėjams, silpninimui. Nors ir tiesioginės demokratijos šalininkai pamažu išplito kiekvienoje valstijoje, kuri pritaikė tiesioginės demokratijos priemones, tačiau visų pirmiausia XX – ojo amžiaus pradžioje daugelio valstijų konstitucijų pataisų (*amendments –*

---

⁴⁸ Patrick Lannin, Jorgen Johansson, „*Latvian vote on sacking parliament falls short*“, Reuters, 2008.

⁴⁹ John G. Matsusaka, „Direct Democracy Works“ iš *The Journal of Economic Perspectives*, American Economic Association, 2005, p. 201.

⁵⁰ Caroline J. Tolbert, Ramona S. McNeal. Daniel A. Smith, „*Enhancing Civic Engagement: The Effect of Direct Democracy on Political Participation and Knowledge*“ iš *State Politics & Policy Quarterly*, Sage Publications, 2003, p. 35

ang. k) pirmiausia siekė ir pasiekė populistai, demokratai bei vidurinėsios klasės progresyvių reformų grupės⁵¹. Iš esmės, pilietinės iniciatyvos įgalinimas valstijose įgalino paprastus žmonės (*grass-roots* – ang. k) įstatymų rengimui bei peticijos pateikimui, kad kiti bendrapiliečiai tiesiogiai balsuotų dėl siūlomų teisės aktų per valstijos mastu vykstančius rinkimus.⁵² Įteisinus pilietinės iniciatyvos priemonę, per visas JAV valstijas nuo 1904 –ųjų metų iki 2020 –ųjų valstijų rinkimų biuleteniuose buvo pateiktos 3133 piliečių inicijuoti balsavimai, iš kurių rinkėjai pritarė balsuodami už 1301 iš jų.⁵³ Taigi akivaizdu, kad nuo pat šio tiesioginės demokratijos įrankio įteisinimo įvairiausios skirtingos pilietinės grupės juo aktyviai naudojasi. Lyginant su Latvija pastebime, kad iniciatyvų skaičius skiriasi ženkliai, bet reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad politinė kultūra Latvijoje nėra tokia tvirta ir įsišaknijusi kaip JAV. Neretai tenka išgirsti per įvairiausios medijos priemones, kaip eiliniai JAV piliečiai kalba apie savo teises, apie pasiruošimą jas ginti, todėl galima teigti, kad žmonių mentalitetas yra žymiai labiau orientuotas į politinį gyvenimą. Tačiau reikia prisiminti, kad ne visos valstijos naudoja pilietinės iniciatyvos teisę taip pat. Tik 18 valstijų iš 50 suteikia teisę tiesioginėms iniciatyvoms, kurios leidžia piliečiams teikti valstijos konstitucijos pakeitimo pasiūlymus.⁵⁴ Ir šiek tiek daugiau nei pusėje (26) visų JAV valstijų galima naudotis pilietinės iniciatyvos įrankiu, likusiose nėra jokios pilietinės iniciatyvos formos.⁵⁵ Kiekvienoje valstijoje pilietinei iniciatyvai reikalingas parašų skaičius skiriasi. Vis tik, valstijose, kuriose leidžiamas įstatymų leidybos iniciatyvos naudojimas yra glaudžiai susijęs su didesniu politiniu dalyvavimu, pilietiniu aktyvumu, politiniu domėjimusi.⁵⁶ Taip pat, Caroline Tolbert ir Daniel A. Smith atliko tyrimą, kuriuo norėjo išsiaiškinti ar piliečių iniciatyvos teisė turi poveikį prezidento ir vidurio kadencijos rinkimams (*mid-term elections* – ang. k). Tyrimo rezultatai atskleidė, kad iniciatyvos teisė iš tiesų didina aktyvumą rinkimuose per pastarąjį ketvirtį amžiaus.⁵⁷ Įdomu tai, kad analizė parodė, kad su kiekviena vykusia pilietine iniciatyva didėjo ir valstijos rinkėjų aktyvumas – prezidento rinkimuose didėja beveik 1 % su kiekviena vykusia iniciatyva, o vidurio kadencijos rinkimuose atitinkamai didėja beveik 2

---

⁵¹ Shaun Bowler, Todd Donovan, Caroline J. Tolbert, „*Citizens as Legislators: Direct Democracy in the United States*“, Ohio State University Press, Columbus, 1998, p. 2

⁵² Ten pat, p. 3

⁵³ Ballotpedia, „Initiative frequency and success throughout the decades“, 2020
<https://ballotpedia.org/Initiative_frequency_and_success_throughout_the_decades>

⁵⁴ Ballotpedia, „States that allow initiated constitutional amendments“, 2022
<https://ballotpedia.org/States_that_allow_initiated_constitutional_amendments>

⁵⁵ Ballotpedia, „States with initiative or referendum“, 2022
<https://ballotpedia.org/States_with_initiative_or_referendum>

⁵⁶ Caroline Tolbert, Daniel A. Smith, „*The Educative Effects of Ballot Initiatives on Voter Turnout*“ iš „*American Politics Research*, 2005, p. 284

⁵⁷ Ten pat, p. 299

%.⁵⁸ Šio tyrimo rezultatai pabrėžia, jog tiesioginės demokratijos praktikos JAV duoda naudos demokratijos kokybei, nes vienas iš pagrindinių demokratinės santvarkos tikslų yra kuo didesnis elektorato rinkimuose.

Taigi, vykusių pilietinių iniciatyvų kiekis rodo, kad tiesioginės demokratijos įrankiai JAV daro nemenką įtaką valstybės politikai ir valdymui. Tiesioginė demokratija išlieka unikalia institucinių pokyčių, nuomonių kaitos ir politikos formavimo priemone⁵⁹. Be to, kai atskiroms valstijoms tenka susidurti su pakankamai dideliu kiekiu iniciatyvų, joms tenka labiau reaguoti į rinkėjus ir jų norus, o taip didėja atskaitomybė. Valstijose, kuriose galimos tiesioginės demokratijos praktikos, rinkėjai eina balsuoti ir neišvengiamai atsiranda dvi grupės – dauguma ir mažuma, todėl per šį procesą, kai elektoratas turi galią spręsti, gali atsirasti ir procesų, kurie padėtų keisti žmonių nuomones, atsižvelgiant ir į mažumos poziciją.⁶⁰

2.4. Unikali Šveicarijos tiesioginės demokratijos patirtis

Galima teigti, kad Šveicarijos tiesioginės demokratijos patirtys yra pačios unikaliausios visame pasaulyje. Kai girdime diskusijas apie tiesioginę demokratiją praktiškai visada girdime ir Šveicarijos pavyzdį. Šios valstybės vykdomąją valdžią sudaro ne prezidentas ir ministras pirmininkas su parlamentu, kaip įprasta Europos valstybėms, bet darinys vadinamas Federaline taryba, kuri yra renkama Šveicarijos parlamento. Tarybą sudaro septyni nariai iš penkių didžiausių politinių partijų ir, atrodo, kad klasikinės skirties tarp pozicijos ir opozicijos nebelieka, nes skirtingų, galbūt net idėjiškai oponuojančių, partijų atstovai gali dalyvauti vykdomosios valdžios darbe. Piliečiai gali inicijuoti konstitucines pataisas ir referendumą dėl įstatymų kuriuos nori keisti ar taisyti. Konstitucinės pataisos svarstomos jei piliečiams pavyksta surinkti 100000 parašų per 18 mėnesių, o referendumas dėl bet kurio įstatymo įvyksta jei pavyksta surinkti 50000 parašų per 100 dienų.⁶¹ Taip pat, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad 2019 – aisiais metais Šveicarijoje buvo fiksuotas 8,348,737 gyventojų skaičius iš kurių balsavimo teisę tuo metu turėjo 6,829,807 piliečiai.⁶² Palyginus su Latvija, kurioje 2018 – aisiais metais buvo fiksuotas 1,923,559 gyventojų skaičius iš kurių

---

⁵⁸ Ten pat, p. 289-301

⁵⁹ Shaun Bowler, Todd Donovan, Caroline J. Tolbert, „*Citizens as Legislators: Direct Democracy in the United States*“, Ohio State University Press, Columbus, 1998, p. 20

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ Ch.ch, „*Mandatory referendums and optional referendums in Switzerland*“, 2022.

< <https://www.ch.ch/en/political-system/political-rights/referendums/mandatory-and-optional-referendums/>>

⁶² Idea, „*Voter Turnout by Election Type: Switzerland*“.

< <https://www.idea.int/data-tools/country-view/76/40>>

balsavimo teisę tuo metu turėjo 1,577,849 piliečiai, reikalingas parašų kiekis procentais yra ženkliai mažesnis.⁶³ Nuolatinis sąveikavimas tarp piliečių ir valdžios skatina pastarąją būti atskaitinga, nes yra paskata leisti įstatymus, kurie pereitų griežtą ir nuoseklią parlamento ir žmonių patikrą. Pilietinės iniciatyvos ir referendumai yra galimi ne tik nacionaliniu lygmeniu, bet ir kantoniniu bei vietos lygmenimis. Kantonas yra Šveicarijos federacinės teritorijos vienetas, kuris turi savo atskirą konstituciją (yra viena federalinė konstitucija ir kiekvieno kantono konstitucijos), įstatymų leidimo, vykdomuosius ir teisėtvarkos organus. Iš viso Šveicarijoje yra 26 kantonai ir juose varijuoja kalbos, kuriomis šnekama. Nacionaliniu lygmeniu nuo 1991 –ųjų metų Šveicarijoje vyko net 289 referendumai.⁶⁴ Vietos lygmeniu vykusius referendumus būtų sunku suskaičiuoti, nes kuo žemesnis politinis lygmuo, t.y. ne valstybinis, o vietos lygmens, tuo daugiau galimybių piliečiai turi įsitraukti į sprendimų priėmimo procesus.⁶⁵ Šveicarų tauta istoriškai turi neblogą vidutinį rinkėjų aktyvumo rodiklį, iki Antrojo Pasaulinio karo pabaigos jis nacionaliniu lygmeniu siekė apie 50 %, o nuo 1960 –ųjų iki devinto dešimtmečio vidurio jis sumažėjo iki maždaug 40 % ir po to vėl išaugo iki maždaug 45 % ir šiuo metu yra panašus.⁶⁶ Čia nurodomas statistinis vidurkis, tačiau profesorė Nadja Braun teigia, jog svarbiausias veiksnys, mobilizuojantis rinkėjus, yra referendumo tema.⁶⁷

Šveicarijos referendumų procesuose atrandame ir svarstomosios demokratijos idealų praktikoje. Prieš balsuojant vykdomas rinkėjų švietimas tiek lankstinukais, tiek žiniasklaidoje, taip pat, į šį procesą įsitraukia visuomeninės organizacijos. Toks svarstymo būdas nėra pats našiausias greičio ir finansine prasme, tačiau piliečiai gauna prieigą prie alternatyvios informacijos, o tai lemia labiau apsvaistytą balsavimą. Svarstymo ir visuomenės švietimo procesas atliepia į tiesioginės demokratijos kritikų remarkas apie tai, kad piliečiai yra paveikūs populistų retorikai. Piliečių informavimas ir abiejų pusių argumentų svarstymas skatina kritinį mąstymą, todėl žmonės tampa vis labiau atsparūs ir geba atpažinti prastai argumentuotus populistų paistalus.

2004 metais buvo atliktas tyrimas apklausiant skirtingose pasiturinčiose

---

⁶³ Idea, „Voter Turnout by Election Type: Latvia“.

< <https://www.idea.int/data-tools/country-view/198/40>>

⁶⁴ Šveicarijos Konfederacija, „Chronologie Volksabstimmungen“.

< https://www.bk.admin.ch/ch/d/pore/va/vab_2_2_4_1.html>

⁶⁵ Nadja Braun, „Direct democracy in Switzerland“, The International IDEA Handbook, Stockholm, 2008, p. 28

⁶⁶ Ten pat, p. 31

⁶⁷ Ten pat.

demokratijose gyvenančius žmones, ką mano apie referendumus, kaip svarbių politinių klausimų sprendimo būdą?⁶⁸ Didžioji dalis respondentų palankiai vertina tokį politinių klausimų sprendimo būdą. Žinoma, Šveicarijos gyventojai, kurių valstybėje yra labiausiai paplitusi referendumų praktika, vertino palankiausiai⁶⁹. Politinių sprendimų priėmimas priklauso nuo žmogaus vertybių, todėl kylančius klausimus Šveicarija sprendžia būtent referendumais ir panašu, kad toks sprendimo būdas pasiteisina. Taip pat, buvo pateikta ir kritika, jog referendumas nėra efektyvus problemos sprendimo būdas savaime, nes dauguma nugalės net tada, kai jos potencialus pelnas bus daug mažesnis nei mažumos nuostolis, abiem pusėms galimai būtų geriau, jei būtų priimta mažumos pozicija, o daugumai būtų atlyginta už nuostolius. Tačiau atliktas mokslinis tyrimas parodė, kad ši kritika yra nepagrįsta, nes tiriant empirinius duomenis, referendumų neefektyvumas yra labai retas atvejis.⁷⁰

Taigi, Šveicarijos valstybės unikali patirtis liudija, kad tiesioginė demokratija pilnai valstybės lygmeniu gali funkcionuoti. Žinoma, Šveicarijos politinė sistema skiriasi nuo kitų šiame darbe minėtų valstybių, tačiau tiesioginės demokratijos įrankių praktikos pasikartoja. Panašu, kad pilietinė iniciatyva ir referendumo praktika prisideda prie piliečių pasitikėjimo demokratija, politinio dalyvavimo ir demokratijos kokybės didėjimo valstybėse.

3. Referendumai Lietuvoje

Akademinėje literatūroje referendumų kiekio padidėjimas laikomas labiausiai susijusiu su mažėjančia reprezentatyvaus sprendimų priėmimo svarba, arba kaip John G. Matsusaka teigė „įstatymų leidybos institucijų užtemimu“, tačiau akademinė literatūra vis tik nepateikė pagrįstų įrodymų teiginiui, kad šis padidėjimas iš tikrųjų žymi, kad sprendimai priimti atstovaujant tampa mažiau relevantiški nei tie, kurie priimti tiesiogiai dalyvaujant piliečiams. Tokios akademinės literatūros išvados dažniausiai kyla iš apibendrintos referendumų praktikos analizės, kuriose nėra atsižvelgiama į tokius faktorius kaip, skirtingų valstybių referendumų kilmės ir dažnius. Europos Sąjungoje yra tik kelios valstybės, kurias galėtume laikyti dažnomis referendumų naudotojomis. Taip pat, politikos mokslų daktarė Saskia Hollander knygoje „The Politics of Referendum Use in European Democracies“

---

⁶⁸ Shaun Bowler, Todd Donovan, Jeffrey A. Karp, „*Enraged or Engaged? Preferences for Direct Citizen Participation in Affluent Democracies*“ iš *Political Research Quarterly*, Sage Publications, 2007, p. 352

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Eli M. Noam, „*The Efficiency of Direct Democracy*“ iš *Journal of Political Economy*, Chicago, University of Chicago Press, 1980, p. 809

teigia, jog apibendrintuose tyrimuose dažniausiai nesigilinama į įvairias referendumų institucijas, kurios yra prieinamos ir naudojamos⁷¹. Tiesa, visi referendumai savo esme yra vienodi – piliečiai išreiškia savo valią balsuodami tam tikru klausimu, tačiau, ne visi yra vienodai tiesioginiai. Vieni referendumai, iš tikrųjų, stiprina Žano Žako Ruso laisvo, aktyvaus žmogaus tipą, tačiau Saskia Hollander teigimu, didžioji dalis ES šalyse rengiamų referendumų iš tikrųjų pasitarnauja politiniam elitui, ypač, vykdomajai valdžiai – Makiavelio „Princo“ tipui.⁷² Todėl norint sužinoti ar nacionaliniai referendumai ES valstybėse, konkrečiai, Lietuvoje yra pokytis link tiesioginės demokratijos, t.y., referendumai kyla iš piliečių valios, reikia atlikti tyrimą apie referendumų formas ir procedūras bei priežastis, kodėl referendumai yra institucionalizuoti ir naudojami. Tokį tyrimą atlikus galima bus atsakyti į klausimą ar referendumų institutas Lietuvoje yra labiau piliečių valios išraiška, ar politinio elito interesų įrankis. Norint atsakyti į šį klausimą reikia nustatyti būdus kaip Lietuvoje galima surengti referendumą, nes jei piliečiai neturi galimybės inicijuoti referendumų, jie visi kyla iš valdžios. Antra, reikia atlikti kiekvieno Lietuvoje vykusio referendumo analizę tiriant ar referendumą iniciavo piliečiai ar politinis elitas ir kam naudingas pats referendumas ir jo baigtis.

Lietuvoje nuo nepriklausomybės atkūrimo buvo organizuojami 14 referendumų, iš kurių pusė neįvyko⁷³. Be to, surengti referendumą Lietuvoje yra sąlyginai sudėtinga, yra pakankamai aukšta konstitucijoje apibrėžta kartelė – 300000 piliečių parašų turinčių balsavimo teisę. Štai kaimyninėje Latvijoje pakanka dešimtadalio, kad būtų skelbiamas referendumas. Pastaruoju metu tenka išgirsti, kad valdantieji nesiklauso žmonių priimdami poliarizuojančius politinius sprendimus, o referendumai tarsi leistų piliečiams tiesiogiai išreikšti savo politinę valią.

Pagrindiniai referendumo teisės principai yra išdėstyti Lietuvos Konstitucijoje ir jos 9 straipsnis teigia, kad:

Svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu. Įstatymo numatytais atvejais referendumą skelbia Seimas. Referendumas taip pat skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne mažiau kaip 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę. Referendumo

---

⁷¹ Saskia Hollander, „*The Politics of Referendum Use in European Democracies*“, Palgrave Macmillan, Cham, 2019, p. 3

⁷² Ten pat.

⁷³ Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija, „*Ankstesni referendumai*“
<https://www.vrk.lt/ankstesni>

*skelbimo ir vykdymo tvarką nustato įstatymas.*⁷⁴

Norint keisti ar papildyti LR Konstituciją, siūlymą gali teikti ne mažiau kaip ¼ visų Seimo narių, arba ne mažiau nei 300 tūkstančių piliečių turinčių balsavimo teisę. Ir galiausiai norint pakeisti LR Konstitucijos 1 straipsnio nuostatą, kad Lietuva yra nepriklausoma demokratinė respublika, reikia kad už tai balsuotų ne mažiau kaip ¾ Lietuvos piliečių turinčių balsavimo teisę. Lietuvos Respublikos Referendumo įstatymas išplečia ir detalizuoja referendumų ribas. Šiuo įstatymu nurodoma, kad Lietuvoje galimi dvejopo tipo referendumai: privalomieji ir konsultaciniai (patariamieji). Pagal LR Referendumo įstatymo 4 straipsnį, privalomasis referendumas rengiamas penkiais atvejais:

- 1) *dėl Konstitucijos I straipsnio nuostatos, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, pakeitimo;*
- 2) *dėl Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ nuostatų pakeitimo;*
- 3) *dėl Konstitucijos XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatų pakeitimo;*
- 4) *dėl 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“ pakeitimo;*
- 5) *dėl Lietuvos Respublikos dalyvavimo tarptautinėse organizacijose, jeigu šis dalyvavimas yra susijęs su Lietuvos valstybės organų kompetencijos daliniu perdavimu tarptautinių organizacijų institucijoms ar jų jurisdikcijai.*⁷⁵

Patariamaisiais referendumais nurodyta spręsti visus kitus svarbius Lietuvai klausimus, kurių nebūtina spręsti privalomuoju referendumu, kaip nurodo įstatymo 4 straipsnis. Taip pat galima pridurti, kad skirtingai nei Latvijoje, Lietuvoje prezidentas

Kaip ir kitos valstybės, Lietuva turi keletą apribojimų referendumų rengimui. Pagrindinės kliūtys yra numatytos LR Konstitucijoje ir LR referendumo įstatyme, reikalavimai referendumo iniciatyvai yra labai sunkiai pasiekiami. Per 2020 – ūjų Seimo rinkimus buvo fiksuota, kad Lietuvoje žmonių galinčių balsuoti skaičius buvo 2,237,168. Tam kad kiltų iniciatyva referendumui iš žmonių 2020 – aisiais metais būtų reikėję surinkti daugiau nei 13 % elektorato parašų per 6 mėnesius. Be to, surengus referendumą reikalingas 50 % elektorato dalyvavimas, o toks kiekis dabartinėje Lietuvoje, kur žmonės yra nepatenkinti demokratiniiais procesais ir veikia renkami apolitišką poziciją teigdami, kad „mano balsas nieko nereiškia“, yra sudėtingai surenkamas. Pastarųjų metų laikotarpyje mūsų valstybėje yra jaučiamas susiskaldymas įvairiais politiniais, kultūriniais ir vertybiniais klausimais. Atrodo, kad žmonėmis, kurie yra nepatenkinti politine padėtimi Lietuvoje,

⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992, 9 straipsnis.

⁷⁵ Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas, 4 straipsnis

lengviau manipuliuoja anti-sisteminės partijos ir/arba organizacijos, ir taip pasinaudoja žmonių nusivylimu toliau skaldydami visuomenę. Tačiau objektyvios kaltės galima įžvelgti ir politinio elito arba valdančiųjų veiksmuose. Referendumuose, kurie yra nepalankūs valdantiesiems arba iš tikrųjų yra paskatinti populizmo ir manipuliacijų, t.y., neturintys tvirto pagrindo, žmonės yra raginami nedalyvauti tam, kad nebūtų pasiekta 50 % elektorato kartelė. Vietoje rinkimų boikotavimo žymiai naudingiau būtų dekonstruoti kitos pusės argumentus, pateikti savus argumentus ir juos pagrįsti. Tokiu atveju piliečiai galėtų pasverti argumentus, sužinotų alternatyvią informaciją ir apsisprendę galėtų balsuoti. Raginimas nedalyvauti balsavime bendrąja prasme skamba kaip raginimas nebūti politiškai aktyviems. Politinis pasyvumas yra problema su kuria Lietuva susiduria, o jos pasekmės yra demokratijos kokybės prastėjimas, piliečių kiršinimas ir apolitiškumo augimas.

Žemiau pateiktoje lentelėje yra sužymėti Lietuvoje vykę referendumai nuo nepriklausomybės atkūrimo.

1 lentelė

Referendu mo data	Referendumo pavadinimas	Bendr as rinkėjų ū skaiči us	Dalyva vo rinkėjų (proc.)	Atsakė „Taip“ (procentais nuo bendro rinkėjų skaičiaus/procen tais nuo dalyvavusių skaičiaus)	Atsakė „Ne“ (procentais nuo bendro rinkėjų skaičiaus/procen tais nuo dalyvavusių skaičiaus)	Referendu mo rezultatai
1991-02-09	Gyventojų visuotinė apklausa dėl Lietuvos respublikos nepriklausomybės	26527 38	224781 0 (84,74)	2028339 (76,46/ 90,24)	147040 (5,54/ 6,54)	Referendu mas įvyko. Referendu mo nuostata priimta
1992-05-23	Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo	25787 11	152598 5 (59,18)	1057033 (40,99/ 69,27)	390254 (15,13/ 25,57)	Referendu mas įvyko. Referendu mo nuostata nepriimta
1992-06-14	Dėl buvusios SSSR kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos Federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir	25394 33	193127 8 (76,05)	1751026 (68,95/ 90,67)	140077 (5,51/ 7,25)	Referendu mas įvyko. Referendu mo nuostata priimta

	padarytos žalos Lietuvai atlyginimo					
1992-10-25	Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti	25499 52	191907 3 (75,26)	1447334 (56,75/ 75,42)	402622 (15,78/ 20,98)	Referendumas įvyko. Referendumo nuostata priimta
1994-08-27	Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl neteisėto privatizavimo, nuvertintų indėlių ir akcijų bei pažeistos teisėsaugos“ priimti	24281 05	895778 (36,89)	749172* (30,85/ 83,63)	92593* (3,81/ 10,34)	Referendumas neįvyko. * Referendume buvo balsuojama dėl 8 nuostatų. Duomenys pateikiami pagal 1 nuostatą, balsavimo rezultatai dėl kitų nuostatų skiriasi nežymiai
1996-10-20	Priimti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55, 57, 131 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymą	25975 30	135344 8 (52,11)	879727* (33,86/ 65,00)	238635* (9,18/ 17,63)	Referendumas neįvyko. * Referendume buvo balsuojama dėl 3 nuostatų. Duomenys pateikiami pagal 1 nuostatą, balsavimo rezultatai dėl kitų nuostatų skiriasi nežymiai
1996-10-20	Ar kompensuoti gyventojų indėlius teisingai privatizuojant valstybės turtą	25975 30	136257 3 (52,46)	1012497 (38,97/ 74,31)	260207 (10,01/ 19,10)	Referendumas neįvyko. Referendumo nuostata nepriimta
1996-11-10	Priimti Lietuvos Respublikos 47 straipsnio	25966 62	103162 3 (39,73)	447801 (17,24/ 43,41)	413188 (15,91/ 40,05)	Referendumas neįvyko. Referendu

	papildymo įstatymą					mo nuostata nepriimta
2003 05 10–11	Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje	26388 86	167231 7 (63,37)	1504264 (57,00/ 89,95)	147527 (5,59/ 8,82)	Referendumas įvyko. Referendumo nuostata priimta.
2008 10 12	Pritariu, kad Ignalinos atominės elektrinės darbas pratęstas iki techniškai saugių terminų, bet ne ilgiau, negu kol bus pastatyta nauja elektrinė	26960 90	130582 5 (48,43)	1156738 (42,90/ 88,58)	108798 (4,04/ 8,33)	Konsultacinis (patariamasis) referendumas neįvyko
2012 10 14	Dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje	25884 18	136108 2 (52,58)	463966 (17,92/ 34,09)	853163 (32,96/ 62,68)	Konsultacinis (patariamasis) referendumas įvyko. Referendumo nuostata nepriimta
2014 06 29	Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo	25384 30	380178 (14,98)	269049 (10,60/ 70,77)	100375 (3,95/ 26,40)	Referendumas neįvyko. Referendumo nuostata nepriimta
2019 05 12	Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 12 straipsnio pakeitimo	24869 15	132213 5 (53,16)	956564 (38,46/ 72,35)	337504 (13,57/ 25,53)	Referendumas įvyko. Referendumo nuostata nepriimta
2019 05 12	Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55 straipsnio pakeitimo	24869 15	118873 4 (47,80)	876841 (35,26/ 73,76)	274091 (11,02/ 23,06)	Referendumas neįvyko. Referendumo nuostata nepriimta

3.1. Racionalaus pasirinkimo institucionalizmas

Racionalaus pasirinkimo institucionalizmas teigia, kad instituciniai sprendimai visų pirma yra veikėjų strateginių interesų rezultatas. Kalbant apie rinkimų ir demokratijos reformas, racionalaus pasirinkimo institutionalistai pabrėžia, kad nors politinėse diskusijose vertybės gali būti svarbios, tačiau kai kalbama apie faktinį reformų įgyvendinimą, vyrauja

strateginiai interesai.⁷⁶ Iš to seka mintis, kadangi politinius veiksmus lemia interesai, o ne normatyviniai įsitikinimai, institucijos keičiasi tik tada, kai politiniai veikėjai to nori. Jie palaikys tas reformas, kurios sutampa su jų iš anksto nustatytais interesais ir tas, kurios jiems suteiks didžiausią rinkiminę naudą.⁷⁷ Racionalaus pasirinkimo institucionalizmo šalininkai teigia, kad institucionalizuodami ir įsipareigodami rengti referendumus, sprendimus priimantys asmenys retai kada paiso žmonių reikalavimų ar norų. Referendumai dažnai keičia politinių jėgų pusiausvyrą politinėse diskusijose, nes jose išreiškiama žmonių valia, o tai suteikia politiniam elitui papildomų priemonių manipuluoti politiniame žaidime.⁷⁸ Institucijos, sudarydamos sąlygas priimti politinius sprendimus, nesiruošia svarstyti kiekvieno politinio sprendimo. Taip pat, racionalaus pasirinkimo institucionalizmo teoretikai išskiria politikos siekimo strategiją, kuri reiškia, kad politiniai veikėjai gali pasinaudoti referendumais siekiant politinio rezultato už kurį balsuoja parlamente. Be to, jei nėra reikiamos parlamento daugumos, kad būtų galima priimti vieningą sprendimą, politinis elitas gali pasinaudoti referendumais tam, kad pasiektų palankų sprendimą naudojantis žmonių balsais.

3.2. Visuotinė gyventojų apklausa dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės

1991 m. vasario 9 - osios dienos referendumas dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės sekė po 1990 - ūjų Kovo 11 – osios Aukščiausiosios Tarybos nepriklausomybės atkūrimo paskelbimo pasirašant Lietuvos nepriklausomybės atstatymo aktą. Plebiscito klausimas buvo formuluojamas taip: *Ar jūs už tai, kad Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika?*⁷⁹ Apie 85 % visų rinkėjų dalyvavo šiame plebiscite ir 93 % dalyvavusių buvo už tai, kad Lietuva būtų nepriklausoma demokratinė respublika. Tam, kad sustiprintų nuo Sovietų sąjungos naujai atsiskyrusią valstybę, Aukščiausioji Taryba į naujai sukurtą Konstitucijos dokumento projektą įtraukė nuostatą, kad Lietuvos nepriklausomybę galima pakeisti tik dar vienu referendumu. Aukščiausiosios Tarybos įsipareigojimo surengti plebiscitą nepaaiškina racionalaus pasirinkimo institucionalizmas, nes nuosprendis pasitraukti iš Sovietų sąjungos yra neracionalus. Toks pasirinkimas sukelia milžiniškų geopolitinių pavojų ir politinį nestabilumą ir nežinomybę valstybėje. Šis referendumas ir nepriklausomybės atkūrimo paskelbimas brendo kelis dešimtmečius, vis

---

⁷⁶ Saskia Hollander, „*The Politics of Referendum Use in European Democracies*“, Palgrave Macmillan, Cham, 2019, p. 70

⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ Ten pat.

⁷⁹ Visuotinės gyventojų apklausos dėl Lietuvos nepriklausomybės Biuletenio pavyzdys, 1991. <<https://www.vrk.lt/documents/10180/668587/1991+02+09+biuletenio+pavyzdys.jpg>>

daugiau žmonių jungėsi į įvairias anti-sovietines organizacijas ir grupes kurias vienijo stiprūs vertybiniai saitai, todėl egzistuoja dar viena priežastis dėl kurios racionalaus pasirinkimo institucionalizmas negali paaiškinti šio referendumo.

3.3. Referendumas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo

1992 –ųjų metų referendumas dėl Prezidento buvo pasekmė dėl Sąjūdžio nesutarimo su Lietuvos demokratine darbo partija, toliau – LDDP, dėl neseniai nepriklausomybę atstačiusios Lietuvos politinės sistemos struktūros. Kad būtų galima išeiti iš susidariusios politinės aplinkos, Sąjūdis iniciavo konstitucinį plebiscitą, kuriuo siekė sukurti stiprią prezidentinę sistemą. Taip pat, tuo metu Vytautas Landsbergis, Sąjūdžio ir Aukščiausiosios tarybos pirmininkas ir *de facto* valstybės lyderis dėl nuo sovietinių laikų likusių įstatymų. Nors ir dauguma balsų buvo už Prezidento institucijos atstatymą, vis tiek nepavyko pasiekti konstitucijoje numatytos $\frac{3}{4}$ daugumos, nes „už“ balsavo 69.27 %. Šio referendumo iniciatyvą racionalaus pasirinkimo institucionalizmas paaiškintų kaip politinio lyderio pasinaudojimą referendumu siekiant naudingo politinio rezultato – savo turimos pozicijos valdžioje sustiprinimo. Bandytas reformuoti politinės sistemos struktūrą būtų aiškinamas kaip strateginių interesų siekimas.

3.4. Referendumas dėl sovietų kariuomenės išvedimo iš Lietuvos Respublikos

Šis referendumas vyko praėjus mėnesiui nuo Prezidento institucijos atstatymo referendumo. Nors Lietuva paskelbė nepriklausomybės atstatymą, dalis okupanto kareivių vis dar buvo šalyje. Sovietinės Rusijos pajėgos po truputį pradėjo trauktis 1992 –ųjų metų kovo mėnesį, tačiau Vytauto Landsbergio vyriausybė turėjo pagrįstų baimių dėl potencialios LDDP pergalės rinkimuose, o po to galimai rusų kariuomenės, kaip okupantės, statuso panaikinimo. Rinkimuose susirinko maždaug 76 % elektorato ir per 90 % balsavusių balsavo už sovietų kariuomenės neatidėliojamą pasišalinimą iš Lietuvos valstybės teritorijos.⁸⁰ Šį referendumą galima būtų aiškinti kaip strateginių interesų įgyvendinimą, nes jis yra tiesiogiai susijęs su suvereniteto ir valstybingumo išsaugojimu.

3.5. Referendumas Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti

Pabaigus Konstitucijos rengimą buvo surengtas šis referendumas. Jo metu buvo pagaliau apsispręsta dėl Lietuvos politinės sistemos struktūros, Sąjūdžio atstovai su Vytautu

---

⁸⁰ Maria Marczevska – Rytko, „*Handbook of Direct Democracy in Central and Eastern Europe after 1989*“, Verlag Barbara Budrich, 2018, p. 154

Landsbergiu priešaky pralaimėjo parlamento rinkimus, todėl teko rasti kompromisą su LDDP. Lietuvoje buvo priimta pusiau prezidentinė valdymo forma, kurioje tiek prezidentas, tiek parlamentas yra renkami piliečių tiesiogiai. Į referendumą susirinko 75 % elektorato, „už“ LR Konstitucijos priėmimą balsavo apie 75 % susirinkusiųjų. Šį referendumą iš racionalaus pasirinkimo institucionalizmo perspektyvos galima būtų aiškinti taip: laimėjusi parlamentinę daugumą, LDDP galėjo derėtis dėl Lietuvos politinės sistemos struktūros. Todėl referendumas dėl konstitucijos pasitarnavo LDDP interesams.

3.6.Referendumas dėl privatizacijos

1994 – aisiais žmonės balsavo dėl neteisėto privatizavimo, nuvertintų indėlių ir akcijų bei pažeistos teisėsaugos. Šis referendumas buvo kompleksinis, sudarytas iš aštuonių dalių ir siekė pakeisti Lietuvos ekonominės politikos nuostatas: įstatymas dėl nelegalios privatizacijos, prarastų banko sąskaitų ir pažeistos teisinės tvarkos; įstatymas dėl nelegalios privatizacijos; dėl neteisėto privatizavimo pasekmių ir nacionalinio privatizavimo principų ateityje; dėl nuvertėjusių privačių banko sąskaitų atkūrimo ir grąžinimo; ilgalaikių kapitalo investicijų vertės skaičiavimo ir registravimo; dėl nepakankamai įvertinto nacionalinio turto vertės atstatymo; apsaugos teisės aktų sujungimo ir skaidrumo.⁸¹ Referendumas buvo iniciuotas naujos Vytauto Landsbergio partijos, Tėvynės sąjungos, pilietinės iniciatyvos būdu. Viena vertus, tai buvo bandymas stabdyti privatizacijos procesus, tačiau tai taip pat buvo lygiagrečiai rengiamas referendumo iniciavimas su Seimo rinkimais, todėl tai kartu buvo piliečių pasitikėjimą praradusios partijos bandymas mobilizuoti savo elektoratą.⁸² Šiuo referendumu buvo bandyta tarsi atliepti žmonių ekonomines problemas ir suteikti žalos atlyginimą, tačiau racionalaus pasirinkimo institucionalizmas aiškintų, kad politinis elitas siekė gauti rinkiminę naudą ir piliečių valios įtraukimas į politinį procesą suteiktų žmonių palaikymo persvarą politiniame lauke. Tačiau šis referendumas yra laikomas neįvykusiu, nes jame dalyvavo tik apie 37 % viso elektorato, skirtumai tarp kiekvienos nuostatos dėl kurios vyko balsavimas buvo nežymūs.

3.7.Referendumas dėl LR Konstitucijos 55, 57, 131 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir dėl teisingo gyventojų indelio kompensacijos teisingai

---

⁸¹ Ten pat, p. 155

⁸² Liudas Mažylis, Aušrinė Jurgelionytė, „*The Lithuanian Referendum on Extending the Working of the Ignalina Nuclear Power Station: the Rationality of Actors withing (un-)changing structures*“, iš *Baltic Journal of Law & Politics* vol. 5, 2012, p. 133

privatizuojant valstybės turtą

1996 – ujų spalio 20 – ają dieną vyko balsavimas dėl 4 referendumo nuostatų. Po nesėkmingo bandymo, Tėvynės sąjunga pradėjo dar vieną pilietinę iniciatyvą dėl gyventojų indelio kompensacijos. Seimas patvirtino, kad ši iniciatyva yra tinkama ir paskyrė datą kartu su parlamentinių rinkimų pirmuoju ratu. Vėl gi, šią iniciatyvą galima laikyti bandymu mobilizuoti elektoratą, kad politinis elitas pasiektų norimą rinkiminę naudą – pergalę, arba kuo daugiau vietų parlamente. Nors ir rinkėjų aktyvumas buvo daugiau nei 50 %, už nuostatą balsavo tik maždaug 39 % žmonių.

Noras keisti LR Konstitucijos 55, 57 ir 131 straipsnius automatiškai suaktyvino privalomąjį referendumą. Šiuos referendumus, skirtingai nei du praeitus, suformavo ir iniciavo LDDP. Parlamentinio balsavimo metu buvo surinkti 73 deputatų balsai ir to pakako, kad būtų inicijuojamas konstitucinis referendumas. Tai buvo savotiškos LDDP pastangos mobilizuoti savo elektoratą, nes tuo metu, kai atėjo laikas naujiems parlamentiniams rinkimams, partija buvo pradėjusi prarasti savo populiarumą ir nenorėjo pralaimėti rinkimų.⁸³ Šios keturios referendumų nuostatos buvo inicijuotos dviejų skirtingų politinių jėgų, norinčių mobilizuoti elektoratą ir laimėti parlamento rinkimus. Todėl racionalaus pasirinkimo institucionalizmas šių referendumų iniciavimą aiškintu kaip abiejų politinių jėgų bandymą įgyvendinti strateginius interesus.

3.8.Referendumas dėl LR Konstitucijos 47 straipsnio pakeitimo

47 – asis Konstitucijos straipsnis reguliuoja žemės nuosavybės klausimą. Šiame straipsnyje išskirta, kad tik Lietuvos Respublikos pilietis gali būti valstybės žemės savininkas. Šiuo Konstitucijos straipsnio pakeitimu buvo siekiama suteikti galimybę ir užsienio asmenims ar įmonėms įsigyti žemę Lietuvoje. Šis referendumas buvo inicijuotas Seime, todėl nereikėjo parašų, nes daugiau nei pusė Seimo narių pasisakė už šį referendumą. Referendumas yra laikomas neįvykusi, nes jame dalyvavo kiek daugiau nei 39 % elektorato. Taigi, LDDP inicijuodama šį konstitucinį referendumą turėjo strateginių tikslų, kurie, matyt, nebuvo viešai žinomi, tačiau šį kartą tikslai nebuvo susiję su elektorato mobilizavimu, o tai parodo mažas rinkėjų dalyvavimas.

3.9.Referendumas dėl Lietuvos narystės Europos Sąjungoje

Referendumas vyko 2003 – aisiais ir susilaukė didelio elektorato dalyvavimo (apie

---

⁸³ Ten pat.

64 %) ir „už“ balsavo beveik 90 % dalyvavusiųjų. Kad šis referendumas įvyktų, vyriausybė ėmėsi tam tikrų priemonių, nes buvo baiminamasi, kad bus per mažas dalyvavimas. Todėl šiam referendumui buvo pritaikytas dviejų dienų balsavimo periodas ir numatytos balsavimo vietos dirbo ilgiau, nei anksčiau, vietoj darbo pabaigos 18 val., dirbo iki 22 val.⁸⁴ Visus šiuos keitimus iniciavo politinis elitas, nes įstojimas į ES buvo jų strateginis interesas, tačiau šiuo atveju politinio elito interesai iš dalies sutapo su žmonių interesais, nes žmonės taip pat norėjo jungtis į ES, nes jis padėjo atsikratyti rusiško identiteto ir priimti europinį.

3.10. Konsultacinis referendumas dėl Ignalinos atominės elektrinės darbo pratęsimo

Stojant į ES Lietuva turėjo sutikti su įvairiomis sąlygomis, viena iš jų buvo Ignalinos AE uždarymas, dėl radiacinio pavojaus nelaimės atveju. Šį referendumą iniciavo opozicinės partijos, tačiau prieš parlamento iniciatyvą, buvo bandyta surinkti parašus pilietinės iniciatyvos būdu, tačiau to padaryti nepavyko. Šią iniciatyvą galima paaiškinti politinio elito racionaliais apskaičiavimais, nes Ignalinos AE buvo pagrindinė Lietuvos elektros energijos tiekėja. Netekus stabilaus tiekėjo reikėtų ieškoti naujų, kas reikštų ne tik nestabilumą, bet ir pilną arba bent dalinę energetinę priklausomybę nuo kitų valstybių. Taigi, politinis elitas siekė patenkinti savo interesus ir panaudojo šį referendumą kaip papildomą priemonę svarbiausiai kampanijai – parlamento rinkimams.⁸⁵ Referendumas laikomas neįvykusiu, nes jame dalyvavo apie 48 % elektorato.

3.11. Referendumas dėl naujos atominės elektrinės statybos

Ignalinos AE uždarymo artėjimas kėlė vyriausybei rūpesčių dėl energetinės priklausomybės. Lietuva, jau ir taip priklausoma nuo Rusiškų dujų, nenorėjo tapti priklausoma nuo dar vieno energetinio išteklio. Valdžioje esančios partijos palaikė naujos AE statybą, tačiau gamtosaugos organizacijos ir žaliųjų partija aktyviai priešinosi tokiam planui. Panašu, kad gamtosaugininkų pastangos įtikinant Lietuvos žmones, kad balsuotų „prieš“ pavyko. Referendumas įvyko, nes jame dalyvavo daugiau nei 52 % elektorato, tačiau „už“ balsavo 34 %, o „prieš“ 62 % todėl pasiūlymas buvo atmestas. Taigi, referendumas vėl

---

⁸⁴ Maria Marczevska – Rytko, „*Handbook of Direct Democracy in Central and Eastern Europe after 1989*“, Verlag Barbara Budrich, 2018, p. 158

⁸⁵ Liudas Mažylis, Aušrinė Jurgelionytė, „*The Lithuanian Referendum on Extending the Working of the Ignalina Nuclear Power Station: the Rationality of Actors withing (un-)changing structures*“, iš *Baltic Journal of Law & Politics* vol. 5, 2012, p. 132

buvo inicijuotas iš „viršaus į apačią“ ir vėl buvo rengiamas tą pačią dieną kaip ir parlamento rinkimai, o tai vėl indikuoja politinio elito strateginių interesų įgyvendinimą.

3.12. Referendumas dėl LR Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo

Šis referendumas buvo inicijuotas pilietinės iniciatyvos būdu ir siekė tokių pokyčių kaip referendumui inicijuoti reikalingų parašų kiekio mažinimas iki 100 tūkstančių, referendumų metu priėmimo keitimas tik referendumu ir draudimo parduoti žemę ne Lietuvos piliečiams. Reikia paminėti, kad po 1996 – ūju metų nepavykusio žemės nuosavybės referendumo, Seime buvo priimta nuostata, kad užsieniečiai turi teisę įsigyti žemės ūkio paskirties žemę. Šis referendumas yra laikomas neįvykusi, nes į jį susirinko rekordiškai žemas elektorato skaičius – tik maždaug 15 %. Šio referendumo iniciavimo nepaaiškina racionalaus pasirinkimo institucionalizmas, nes jis kilo iš pilietinės iniciatyvos. Svarbu paminėti, kad laikotarpyje iki referendumo dienos vyko nemažai debatų, kuriuos transliavo Lietuvos nacionalinis transliuotojas LRT ir kitos televizijos, todėl elektoratas turėjo galimybę susipažinti su abiejų pusių argumentais.

3.13. Referendumas dėl LR Konstitucijos 12 ir 55 straipsnių pakeitimo

Šių straipsnių pakeitimai nurodė, kad norima keisti parlamento vietų skaičių iš 141 į 121 ir svarstyti dvigubos pilietybės klausimą. Abu pakeitimai buvo svarstomi tą pačią dieną kaip ir LR Prezidento rinkimai. Parlamento vietų mažinimo referendumas buvo inicijuotas tuometinės valdančiosios daugumos ir jos lyderio Ramūno Karbauskio, kuris buvo suinteresuotas, kad ši nuostata būtų priimta. Iniciatyva dėl 12 straipsnio pakeitimo taip pat kilo iš Seimo. Tuo metu buvę opozicijoje, Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai aktyviai ragino piliečius nedalyvauti rinkimuose tam, kad nebūtų pasiektas 50 % elektorato dalyvavimas. TS-LKD politinė kampanija raginanti nedalyvauti referendume pavyko, nes dėl LR Konstitucijos 55 – ojo straipsnio referendume balsavo 47 %, o dėl 12 – ojo straipsnio pakeitimo balsavo 53 %, bet nepakako elektorato balsuojančio „už“ šios nuostatos įtvirtinimą.

Išvados ir rekomendacijos

Atlikus Lietuvoje vykusių referendumų analizę pritaikant racionalaus pasirinkimo institucionalizmą tenka pripažinti, jog didžioji dalis jų kilo iš politinio elito valios. Referendumai yra tapę partinės politikos instrumentais, vietoje to, kad būtų pilietinės valios išraiška. Politinis elitas referendumus naudoja pagrinde dviem tikslais: pirma, elektorato

mobilizacija, antra, norint pasiekti savo tikslų jei jiems nepakanka pritarimo Seime. Tik vienas referendumas buvo inicijuotas piliečių, t.y., „iš apačios į viršų“ ir jis sumušė prasčiausio elektorato dalyvavimo rekordą. Tokia Lietuvos patirtis liudija apie tai, kad mūsų valstybėje piliečiai neturi pakankamai pilietinės praktikos balsuojant. Ir čia atsiranda paradoksas, nes turint aukštus teisinius apribojimus piliečiams yra sunku inicijuoti referendumą, tačiau praktikos įgyti be iniciacijos nepavyks. Lietuvos referendumų patirtis nesutampa su referendumo apibrėžimu, kuris nurodo, kad yra priemonė, kuri piliečiams leidžia priimti politinius sprendimus nepriklausomai nuo politinio elito. Visi šie veiksniai ilgainiui prisidėjo prie piliečių atsiribojimo nuo politinių klausimų ir mažo politinio susidomėjimo lygio. Be to, medijoje galima išgirsti pozicijų, kad referendumų rengimas kelia grėsmę atstovaujamajai demokratijai, tačiau teorija teigia, kad leidimas piliečiams balsuoti dėl svarbių vertybinių klausimų didina politinį aktyvumą, kuris yra naudingas demokratijai plačiąja prasme.

Rekomendacijose Lietuvos atveju reikia pasiūlyti tiesioginės, dalyvaujamosios ir svarstomosios demokratijos teoretikų argumentus, nes jie siūlo praktikas, kurios, visų pirma, yra nukreiptos į pilietiškumo ugdymą. Nagrinėjant kitų valstybių tiesioginės demokratijos praktikas pastebėjau, kad vertėtų atkreipti dėmesį į Šveicarijos atvejį. Žinoma, Šveicarijos valstybės politinis modelis pritaikytas Lietuvoje neveiktų dėl politinių sistemų skirtumų ir administracinio suskirstymo, tačiau tikrai galima būtų imti pavyzdį iš kai kurių pavienių praktikų. Visų pirma, Lietuvoje pilietinei iniciatyvai reikalingas parašų kiekis yra ženkliai per didelis, paprastam žmogui, ar kelių žmonių grupei, parašų rinkimo procesas sukelia didelius laiko ir finansų kaštus. Per pusę metų reikia surinkti 300 tūkstančių parašų, o tuo pat metu tenka dar pristatyti savo pasiūlymus ir atskleisti argumentus, kodėl jie yra teikiami. Nes dabartinė situacija liudija, kad parašų rinkimo procesas yra labai sudėtingas, o jei politinis elitas nusprendžia, kad toks referendumas jiems nebūtų naudingas, pradedama kampanija nedalyvauti referendume nepateikiant kontrargumentų. Antras pasiūlymas būtų piliečių savivaldos reformavimas. Šveicarijos pavyzdyje aptariau, kad juo žemesnis politinis lygmuo, tuo daugiau galios turi piliečiai. Reikia suteikti piliečiams galimybę dalyvauti savivaldos sprendimų priėmimo procesuose. Tokios idėjos šalininkai būtų svarstomosios demokratijos teoretikai. Toks dalyvavimas leistų piliečiams tarpusavyje išsiginčioti pozicijas, sužinoti ką gali pasiūlyti alternatyvios idėjos ir svarbiausia leistų žmogui pajusti, kad jo balsas kažką lemia.

Literatūros sąrašas

1. Lietuvos Respublikos Vyriausioji rinkimų komisija, „Ankstesni referendumai“
2. <<https://www.vrk.lt/rinkimai>>
3. Saskia Hollander, „The Politics of Referendum Use in European Democracies“, Palgrave Macmillan, Cham, 2019.
4. Matt Qvortrup, „Direct Democracy, A comparative study of the theory and practice of government by the people“, Manchester University Press, 2013.
5. Joseph Shumpeter, „Capitalism, Socialism and Democracy“, London, Routledge, 1942.
6. Eli M. Noam, „The Efficiency of Direct Democracy“ iš Journal of Political Economy, Čikaga, University of Chicago Press, 1980
7. John G. Matsusaka, „Direct Democracy Works“ iš The Journal of Economic Perspectives, American Economic Association, 2005
8. Caroline J. Tolbert, Ramona S. McNeal. Daniel A. Smith, „Enhancing Civic Engagement: The Effect of Direct Democracy on Political Participation and Knowledge“ iš State Politics & Policy Quarterly, Sage Publications, 2003
9. Isabelle Stadelmann-Steffen, Adrian Vatter, „Does Satisfaction with Democracy Really Increase Happiness? Direct Democracy and Individual Satisfaction in Switzerland“ iš Political Behavior, Springer, 2012
10. Shaun Bowler, Todd Donovan, Jeffrey A. Karp, „Enraged or Engaged? Preferences for Direct Citizen Participation in Affluent Democracies“ iš Political Research Quarterly, Sage Publications, 2007
11. Eliot Bulmer, „Direct Democracy“, Stockholm, International IDEA, 2014
12. Morgens Herman Hansen, „Direct Democracy, Ancient and Modern“, The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe, Abingdonas, Routledge, 2008
13. Evren Somer, „Direct Democracy in the Baltic States: Institutions, Procedures and Practice in Estonia, Latvia and Lithuania“, C2D Working Paper Series, 2012
14. Valentinas Beržiūnas, „Apie demokratiją Lietuvoje“, Delfi, 2021 <<https://www.tspmi.vu.lt/komentarai/valentinas-berziunas-apie-demokratija-lietuvoje/>> [Žiūrėta 2022.03.10]
15. C. B. Macpherson, „*The Life and Times of Liberal Democracy*“, Oxford University Press, New York.

16. Bruno Kaufmann, M. Dane Waters, „*Direct Democracy in Europe: A comprehensive Reference Guide to the initiative and Referendum Process in Europe*“, Carolina Academic Press, Durham, 2004.
17. Leonidas Donskis, „Lygybė“ <<https://www.vle.lt/straipsnis/lygybe/>> [Žiūrėta 2021.12.31]
18. David Altman, „*Direct Democracy Worldwide*“, Cambridge University press, New York, 2011.
19. Melissa Schwartzberg, „*Athenian Democracy and Legal Change*“ iš *The American Political Science Review*, vol. 2, American Political Science Association, 2004. <https://www.jstor.org/stable/4145314>
20. John Dryzek, „*Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*“, Oxford University Press, 2002
21. Robert Dahl, „*Poliarchy: Participation and Opposition*“, 1971
22. Julie Simon, Theo Bass, Victoria Boelman, Geoff Mulgan, „*Digital Democracy: The tools transforming political engagement*“, 2017
23. James Fishkin, „Consulting the Public through Deliberative Polling“, iš *Journal of Policy Analysis and Management* Vol. 22, No. 1, 2003
24. Jean-Jacques Rousseau, „*The Social Contract*“, <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/rousseau1762.pdf>
25. Mark Cartwright, „*Athenian Democracy*“ <https://www.worldhistory.org/Athenian_Democracy/>
26. Larry Diamond, Leonardo Morlino, „*The Quality of Democracy: An Overview*“
27. Evren Somer, „*Direct Democracy in the Baltic States: Institutions, Procedures and Practice in Estonia, Latvia and Lithuania*“, C2D Working Paper Series, 2012
28. Latvijas Konstitūcija <https://likumi.lv/wwraksti/LIKUMI/SATVERSME/LIETUVIESU.PDF>
29. Maria Marczevska – Rytko, „*Handbook of Direct Democracy in Central and Eastern Europe after 1989*“, Verlag Barbara Budrich, 2018.
30. Patrick Lannin, Jorgen Johansson, „*Latvian vote on sacking parliament falls short*“, Reuters, 2008 < <https://www.reuters.com/article/us-latvia-vote-idUSL265890220080802>>
31. Ballotpedia, „*Initiative frequency and success throughout the decades*“, 2020 https://ballotpedia.org/Initiative_frequency_and_success_throughout_the_decades

32. Ballotpedia, „States that allow initiated constitutional amendments“, 2022
https://ballotpedia.org/States_that_allow_initiated_constitutional_amendments
33. Ballotpedia, „States with initiative or referendum“, 2022
https://ballotpedia.org/States_with_initiative_or_referendum
34. Caroline Tolbert, Daniel A. Smith, „*The Educative Effects of Ballot Initiatives on Voter Turnout*“ iš „American Politics Research, 2005
35. Ch.ch, „*Mandatory referendums and optional referendums in Switzerland*“, 2022.
< <https://www.ch.ch/en/political-system/political-rights/referendums/mandatory-and-optional-referendums/>>
36. Idea, „*Voter Turnout by Election Type: Switzerland*“. < <https://www.idea.int/data-tools/country-view/76/40>>
37. Idea, „*Voter Turnout by Election Type: Latvia*“. < <https://www.idea.int/data-tools/country-view/198/40>>
38. Šveicarijos Konfederacija, „Chronologie Volksabstimmungen“
https://www.bk.admin.ch/ch/d/pore/va/vab_2_2_4_1.html
39. Nadja Braun, „*Direct democracy in Switzerland*“, The International IDEA Handbook, Stockholm, 2008
40. Benjamin Barber, „*Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*“, University of California Press, 2003.
41. Visuotinės gyventojų apklausos dėl Lietuvos nepriklausomybės Biuletenio pavyzdys, 1991
<<https://www.vrk.lt/documents/10180/668587/1991+02+09+biuletenio+pavyzdys.jpg>>
42. Liudas Mažylis, Aušrinė Jurgelionytė, „*The Lithuanian Referendum on Extending the Working of the Ignalina Nuclear Power Station: the Rationality of Actors withing (un-)changing structures*“, iš *Baltic Journal of Law & Politics* vol. 5, 2012
43. Lietuvos Respublikos Konstitucija.
44. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas,
<<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/d6cb9c103dbe11eabd71c05e81f09716>>

Summary

Subject of the Bachelor 's Thesis: **“DIRECT DEMOCRACY: ANALYSIS AND TRENDS OF REFERENDUMS IN LITHUANIA”**

Key words: direct democracy, participatory democracy, deliberative democracy, referendum, political elite, civic initiative.

More recently, the topic of direct democracy is getting more attention in academic community. Scholars are debating whether direct democracy has or should have a place in the modern concept of democracy which is dominantly representative. This research paper focuses on direct democracy, participatory democracy, and deliberative democracy theories. After analyzing and comparing these theories it became clear that all of them not only have a place in today's democratic regimes but also enrich them. In addition, the experiences of Latvia, the United States and Switzerland are reviewed in order to examine which direct democracy mechanisms are being used. The research shows that in each country there are mechanisms that allow citizens to take a civic initiative in order to make changes in public policy. These findings provide support to the theories mentioned above. After establishing a solid theoretical basis, the main objective of this paper is to investigate whether referendums in Lithuania are an expression of the will of the people or rather tools of political elite interests. Key findings are that merely in few cases have referendums been used by people or for people. Referendums have mostly been initiated for political electorate mobilization by political parties. Following these findings the recommendations include suggestions from deliberative democracy theory on how to strengthen civil society in Lithuania.